

ADATOK A BÜKKI KULTÚRA KERÁMIAMŰVESSÉGÉNEK ISMERETÉHEZ

A felsővadász-várdombi település leletanyaga

CSENGERI PIROSKA

I. A LELŐHELY ELHELYEZKEDÉSE ÉS RÖVID KUTATÁSTÖRTÉNETE

Felsővadász község (Borsod-Abaúj-Zemplén megye) az Északi-középhegység Cserehát dombságában, közelebbről annak Nyugati Cserehát nevű kistájában található (MAROSI-SOMOGYI 1990, 968–972). A terület napjainkban geológiailag, geomorfológiailag, növény- és állatvilágát tekintve, valamint régészetileg is alig kutatott. Felsővadász DK-i határában húzódik az ÉNy–DK-i irányú, 160–184 m tszf. magasságú, homokból és homokkőből felépülő *Várdomb* nevű dombhát, melynek DNy-i része az ott folytatott homokbányászás során megsemmisült. Jelenleg nem áll mezőgazdasági művelés alatt, összefüggő, sűrű növényzet borítja. A Vadász-patak közelsége és a környező vidék jó beláthatósága ezen a helyen kedvező megtelepedési lehetőséget biztosított a különböző őskori népesedések számára.

A lelőhely a XIX. század vége óta ismert a szakirodalomban (LEHÓCZKY 1883, 132–133; SZENDREI 1888, 34; uő. 1889, 152; KOREK–PATAY 1958, 95; KALICZ 1968, 116), az elérhető adatok szerint azonban az első régészeti kutatásra csak 1978 novemberében került sor. A homokbánya megnyitását követő leletbejelentés nyomán *Hellebrandt Magdolna* járt a helyszínen, aki a dombtetőn őskori telepleteket talált, a bánya metszetalában pedig két gödör foltját észlelte (HELLEBRANDT 1979, 111).¹ Mivel a folytatódó kitermeléssel veszélyeztették a megismert lelőhelyet, 1981. áprilisában újabb terepbejárásra (KOÓS 1982, 113),² majd 1982–84 között leletmentésre került sor. A feltárást *Koós Judit* vezette, 1983–84 folyamán *Losits Ferenc*cel, az MNM akkori régész munkatársával együtt (KOÓS 1983; uő. 1984; uő. 1985; uő. 1986a; uő. 1986b). A kutatás 16 kijelölt szelvényben és egy árokban körülbelül 350 m² területen folyt, amelynek során őskori települések maradványaira bukkantak. A neolitikumból a bükk kultúra, a rézkorból a hunyadihalmi csoport és a badeni kultúra, a bronzkorból pedig a hatvani és a füzesabonyi kultúrák népességének hagyatékát tárták fel. A bükk településből néhány objektum – 7 gödör, 3 cölöplyuk, egy kisméretű padlómaradvány és egy kettős temetkezés –,³ a füzesabonyi telepből az azt körülvevő erődítés árkának egy darabja, padlómaradványok, gödrök, cölöplyukak, a badeni időkből pedig két sír került elő. Az ásatások során feltártak 4 melléklet nélküli bronzkorinak meghatározott temetkezést is (KOÓS 1986b).⁴

¹ A helyszíni szemle során gyűjtött leletek a Herman Ottó Múzeumba (a továbbiakban HOM) kerültek. A bükk darabok leltári számai (a továbbiakban ltsz): 78.39.1–3.

² Az ennek során gyűjtött anyag szintén a HOM-ba került, ltsz: 81.11.1–41.

³ A feldolgozás alkalmával ez a kevés objektum bizonyult a bükk településhez tartozónak.

⁴ Az ásatások további eredményeiről *Koós Judit* számolt be hivatkozott jelentéseiben és munkáiban.

A feltárások során nagy mennyiségű a bükki kultúra településéhez köthető leletanyagot találtak, melynek a lehetőségek szerinti komplex feldolgozása és bemutatása volt a szerző szakdolgozati témája (CSENGERI 2000).⁵ Jelen tanulmányba a bükki anyag legjelentősebb részét képező kerámialeletek régészeti szempontú feldolgozásának eredményei kerültek bele rövidített és aktualizált formában. A mellékletek a leleteknek egy szerény részét mutatják be. A cikkhez kapcsolódik Szakmány György geológus munkája az egyes kerámiatípusokon általa végzett petrográfiai elemzésekről (SZAKMÁNY 2001, ebben a kötetben).⁶ A későbbiekben remélhetőleg a leletanyag többi részének, és a feldolgozás során tett észrevételeknek a részletes ismertetése is megtörténhet.⁷

A lelőhelyen a későbbi kultúrák megtelepedése és a talajművelés jelentősen megbolygatta a bükki települést, az ásás alkalmával rétegeket nem tudtak elkülöníteni. A feltárás ásonyomos módszerrel történt, a neolitikus és rézkori leletek többsége nem objektumokból származik. Az I–XI. szelvényekből mintegy 10 000, a bükki kultúrába sorolható kerámiatöredék ismert, amelyeknek több mint 90%-a ásonyomokból került elő. A kerámiaanyag feldolgozása során több nehézség is adódott – pl. a neolitikus és rézkori házi kerámiák egy részének egymástól való elkülönítése, valamint a korábban elvégzett selejtezések nem megfelelő dokumentálása. Emiatt számadatok az értékelésben többnyire nem szerepelnek.

A bükki kultúrával foglalkozó monográfiájában Jan Lichardus „bükki standardkerámia-kategóriákat” állított fel („Bükker Standardkeramik”, „BSK 1–11”, LICHARDUS 1974, 66–68), melyeket azonban nem vettünk át, a feldolgozás során más árutípusokkal dolgoztunk. A felsővadász-várdombi *diszített kerámia* esetében 2 („a”–„b”), a *házi kerámia* esetében pedig 7 („A”–„G”) *kerámiatípust* állapítottunk meg a külső jegyek alapján (l. alább).⁸ A kerámiák többségére a talajszennyeződések, esetenként pedig tartalmuk üledékei rákövesedtek, melyeket a kémiai vizsgálatok lehetőségének reményében annak idején nem távolítottak el. Ennek hátránya, hogy sok esetben lehetetlenné teszi a kerámia látható soványító anyagának megállapítását. Valójában tehát csak nagyobb mennyiségű vékonycsiszolat elkészítésével, illetve kémiai vizsgálat elvégzésével lehetne az egyes kerámiatöredékeket pontosabban besorolni, és valószínűleg több kerámia-kategóriát elkülöníteni. Megemlítendő az is, hogy ez irányú kémiai vizsgálatok hiányában a szerves anyaggal történő soványítást meglehetősen kevés alkalommal, csak a lát-

⁵ Az előkerült bronzkori régészeti anyagot az ásató, Koós Judit dolgozza fel. A bükki leletanyag feldolgozásra való átengedését és a munka során nyújtott segítségét ezúton is szeretném megköszönni.

⁶ A vizsgálatok elvégzéséért és segítőkészségéért köszönettel tartozom dr. Szakmány Györgynek, az ELTE TTK Közéttan-Geokémiai Tanszéke munkatársának.

⁷ A kerámiaanyag restaurálását Z. Abonyi Judit restaurátor (HOM) végezte. A feldolgozás során nyújtott hathatós segítségét ezúton is szeretném megköszönni. Az inkrusztált kerámiák különböző színű betétein, az előkerült festékrögökön és a festett felületű töredékeken kémiai elemzést is végeznek a Magyar Nemzeti Múzeum (a továbbiakban MNM) Restaurátor és Műtárgyvédelmi Főosztályán, illetve a Debreceni Egyetemen. A vizsgálatok még folyamatban vannak, így ezek eredményeiről egyelőre nem tudunk beszámolni. A lelőhelyen 1983-ban előkerült és a neolitikumba sorolt temetkezés antropológiai vizsgálatát K. Zoffmann Zsuzsanna végezte, aki a zsugorított helyzetű kettős férfisírt embertani jegyei alapján az AVK-körhöz kötötte (K. ZOFFMANN 2000). A feltárás nagyrészt ásonyomokból származó állatsont-anyaga nem elérhető, azon archaeozoológiai vizsgálatok nem történtek. Az őskori települések lakóinak csonteszközei viszont megmaradtak, meghatározásukat, elemzésüket Bartosiewicz László végezte el. A települések pattintott kőanyagát T. Biró Katalin dolgozta fel (T. BIRÓ 1987; uő. 1998), a csiszolt kőszerszámokról és szerszámkövekről Horváth Tünde adott leírást. Mindannyiuk segítségét köszönöm. Az eredmények a már hivatkozott szakdolgozatban szerepelnek (CSENGERI 2000). A kerámiaanyag eddig leltárba vett része a 98.1.1–98.1.1591. számokon szerepel (HOM, ltsz).

⁸ A közülük petrográfiai vizsgálatnak alávetett típusokról l. SZAKMÁNY 2001, ebben a kötetben.

ható esetekben tudtuk megfigyelni. Mindezek következtében az egyes anyagtípusok gyakorisága csupán hozzávetőlegesen volt megállapítható (l. alább).

II. A BÜKKI KULTÚRA KERÁMIÁJÁNAK FELSŐVADÁSZON ELŐFORDULÓ JELLEMZŐ EDÉNYTÍPUSAI ÉS AZOK DÍSZÍTÉSMÓDJAI

A bükki kultúra lelőhelyein előforduló edényformákat és díszítéseket 1929-ben megjelent monográfiájában már Tompa Ferenc leírta (TOMPA 1929, 29–33), Jan Lichardus pedig 1974-ben közzétett munkájában részletesen elemezte (LICHARDUS 1974, 22–40). A borsod-derékegyházi település kerámiájáról Leszih Andor adott leírást 1927-ben (LESZIH 1927, 89–92). A felsővadászi leletanyag tárgyalásakor elsősorban a J. Lichardus által kidolgozott edénytípus-, díszítéstílus- és motívum-elnevezéseket használjuk (LICHARDUS 1974, 22–40). A vizsgált leletanyag a már említett mintegy 10 000 darab biztosan, illetve valószínűen neolitikusnak meghatározható cserépből áll.⁹ A díszített finomkerámia ebben az anyagban a töredékeknek mintegy 30–40%-át, a házi kerámia pedig 70–60%-át tette ki.¹⁰

II. 1. A DÍSZÍTETT BÜKKI FINOMKERÁMIA

A díszített kerámia darabjai Felsővadászon finoman iszapolt anyagúak, simított felületűek, legtöbbször külső és belső oldalukon egyaránt fényezettek. Az edények és töredékek általában világos és sötét szürkésbarna, barnásszürke, szürke, fekete, esetleg sötétbarna színűek, előfordul azonban a világosbarna, a homokszínű, és kis számban a narancsvörösre égett kerámia is. A falvastagság az edények nagyságától függően változik, a peremnél 1,5–9 mm-ig terjed. A régészetileg elkülönített és a többséget alkotó „a” anyagtípus töredékein szabad szemmel nem látható soványítóanyag, míg a ritkább „b” típus darabjaiban jól kivehetőek a törmelék szemcsék. A petrográfiai vizsgálatok szerint a díszített edények felületét mindkét típus esetében vékony, a kerámia anyagánál finomabb szemcséjű agyagbevonattal látták el (SZAKMÁNY 2001, ebben a kötetben). A bükki finomkerámia fényezett bevonattal való ellátását J. Lichardus is megfigyelte (LICHARDUS 1962, 117; uő. 1969, 220; uő. 1974, 30). A lelőhelyről 18 kiegészíthető edénnyel rendelkezünk.

A finomkerámia jellemző edényformái és különleges típusai

1. A leletanyagban a leggyakoribbak a különböző méretű *bomba formájú edények* többször S-profillal (I. t. 1–2, XI. t. 1).¹¹ Az edények pereme elvékonyodó, vagy megvastagodó, lekerekített, fenekük lapos, vagy enyhén homorú kiképzésű. A legkisebb edények 6–9 cm száj- és 3–5 cm fenéktérjűek, a legnagyobbak pedig 16–20 cm-es

⁹ Az I–XI. szelvényekből összesen mintegy 13 000 bükki, hunyadihalmi és badeni kerámialelet származik. A még fel nem dolgozott XII–XVI. szelvények anyagában további 4000 neolitikus és rézkori töredék lehet számítani.

¹⁰ Az arányok a VII., IX. és X. szelvények esetében kerültek vizsgálatra.

¹¹ A cikkhez kapcsolódó mellékletek közül a II. t. 4, XI. t. 1, 3–5, valamint a IX., X. és a XII. táblák fényképeit *Kulcsár Géza* (HOM) készítette, melyekért ezúton is köszönetet mondok. A többi felvétel az 1980-as években készült.

perem- és 9 cm körüli fenékmérvével rendelkeznek. Az edénytípust J. Lichardus is általánosan jellemzőnek tartja a bükki kultúrában (LICHARDUS 1974, 26).

2. A lelőhely anyagában az előzőhöz hasonló gyakorisággal fordulnak elő a *különböző típusú tálak*. Peremük lekerekített, egyenesen levágott, vagy elvékonyodó, fenékképzésük a bomba alakú edényekéhez hasonlóan lapos, illetőleg enyhén homorú.

2a. A legtöbb darab *félgömb alakú, illetve félgömb alakú mély tálakból* származik (I. t. 3–4, II. t. 1–2, XI. t. 3–4). Az utóbbi típus oldalafa a perem alatt függőlegesen indul. A legkisebb darabok 9–14 cm száj- és 5–10 cm fenékmérvőjük, a közepes méretűek 14–20 cm, a legnagyobb tálak pedig több mint 20 cm szájátmérvőjük. Kiugró méretekkkel rendelkezik az egyik kiegészíthető edény (II. t. 2, Szá: 31 cm, M: 24,5 cm, LnSz: 35,5 cm, Fá: 9 cm).¹² Ilyen nagyságú díszített bükki kerámia a publikált anyagokban nem található. Tompa F. 1929-es monográfiájában említett egy különösen nagy méretű, 25 cm magas bomba formájú edényt a múlt század végén Budapestre került óruzsini leletanyagból, fényképet, vagy rajzot azonban nem közölt a tárgyról (TOMPA 1929, 19). J. Lichardusnál a félgömb alakú tálak is általánosan jellemző edénytípusokként szerepelnek (LICHARDUS 1974, 26).

2b. Ritkábban fordulnak elő a lelőhelyen a *kónikus tálak*, melyeket J. Lichardus leírásában a leggyakoribb bükki tálformaként tüntet fel (LICHARDUS 1974, 26). Az eddig feldolgozott anyagban található peremtöredékek 15–19 cm-es szájátmérvőre utalnak.

2c. Szintén ritkább előfordulásúak a *gömbszélet alakú tálak*, melyek J. Lichardusnál, mint „lapos csészék” szerepelnek („flache Nöpfe”, LICHARDUS 1974, 26). Az eddigi darabok 18–20 cm-es szájátmérvőt mutatnak.

2d. Egy peremtöredék *kihajló peremű táltípust* képvisel a leletanyagban, mely valószínűleg J. Lichardus S-profilú peremes, mély csészéjének felel meg („tiefe Nöpfe mit S-förmig profiliertem Rand”, LICHARDUS 1974, 26). Az edény szájátmérvője legalább 17 cm lehetett.

3. Jellemző forma, bár viszonylag kis számban fordul elő, a *hengeres, vagy enyhén tölcséres nyakú, kihúzott, vagy ívelten ereszkedő vállú gömbhasú edény* (amfora). A típus narancsszínűre égetett, illetve világosszürke, barnásszürke változatban található meg. A peremátmérvő általában 7–10 cm, az egyetlen kiegészíthető edény a vállán kiöntőcsöves (II. t. 3, Szá: 9,6 cm, M: 22,4 cm, Fá: 7,5 cm). Egy vízszintesen átfűrt, hegyesszögben törő, nyakhajlatban ülő díszített fül (hasonlót közölt Borsodról Tompa F., TOMPA 1929, XXIV. t. 6) és egy kétlyukú díszített kiöntőcső (párhuzamait l. pl. LICHARDUS 1974, 18. t. 1–5) valószínűleg ilyen edényformából származik. A J. Lichardus által amforaként leírt típusok Felsővadászon nem találhatóak meg, az itteni edények J. Lichardus „pseudeo-amforáinak” felelnek meg („Pseudo-Amphoren”, LICHARDUS 1974, 27).

4. Előfordulnak alacsony nyakú, *körte formájú edények* is, mely típust szintén említi J. Lichardus (LICHARDUS 1974, 27). Az eddigi töredékek peremátmérvője 7–8 cm.

5. *Lekerekített kettős kónikus testű edény* is található a leletanyagban, amely formát szintén leírta J. Lichardus (LICHARDUS 1974, 27).

A felsővadászi bükki anyag különleges edényei közül való *egy kisméretű, négyszögletes aljú, a fenékétől szögletesen, fordított csonka kúp alakú fallal induló töredék* (X. t. 1), valamint *egy díszített, csőtálpas edény töredéke* a csőtálp és a tálrész találkozásából (X. t. 4). Kalicz Nándor és Makkay János véleménye szerint a csőtálpas tálak a bükki kultúrában nem jellemzőek, Tompa F. tévesen sorolta a formát a bükki edénytípusok közé (KALICZ–MAKKAY 1977, 45). A Tompa F. által bemutatott magas csőtálpú

¹² A továbbiakban Szá: szájátmérvő, M: magasság, LnSz: legnagyobb szélesség, Fá: fenékmérvő.

edények valóban nem bükki típusok, de alacsony, gyűrű formájú talppal ritkán előfordulnak a kultúra anyagában. Tálrészük kónikus vagy félgömb alakú, az edények díszített és díszítetlen változatban is ismertek (LICHARDUS 1974, 27). A felsővadászai darab valószínűleg kisméretű és alacsony csőtálpú edényből származik. Különlegesnek számít *két kisméretű, bikónikus edényből származó töredék*, az egyik darab felső részén átfúrással, a másik töredék kónuszán felfelé álló, vékony bütyökkel (X. t. 2–3). A kisméretű kettős kónikus edényeket, amelyek pereme alatt két szemben fekvő, valószínűleg felfüggesztésre szolgáló lyuk található, J. Lichardus szintén említette (LICHARDUS 1974, 27). *A díszített edények formái* jellemző anyagokkal és kidolgozásukkal *néhány esetben díszítetlen változatban* is feltűnnek a lelőhely anyagában. Ezek bomba formájú edényekből vagy tálakból származó töredékek, illetve egy kiegészíthető, félgömb alakú, lapos fenekű mély tál.

A Kalicz N. és Makkay J. által említett, a kora bükki időszakra még jellemző, az alföldi vonaldíszes kerámia kultúrájának (a továbbiakban AVK) formáira visszamenő négyszögletes szájú és karéjos peremű edények (KALICZ–MAKKAY 1977, 45–46), melyeket J. Lichardus is leírt fő bükki edénytípusai között (LICHARDUS 1974, 26), Felsővadászon nem fordulnak elő. A lelőhely későbbiekben ismertetendő időrendi besorolása miatt a forma hiánya érthető. J. Lichardus edényformái közül a fentiekén kívül az S-profilú, mély csészék csupán feltételesen, a peremüknél kiöntős edények egyáltalán nem, az ott említett kiöntőcsöves edénytípus pedig kiöntőcső nélküli változatban (körte formájú edény) jelenik meg lelőhelyünkön.¹³

A felsővadászai anyagban gyakori félgömb alakú, valamint az előforduló kónikus tálak már az AVK kerámiaművességére jellemzőek voltak (KALICZ–MAKKAY 1977, 30–32). A hengeres nyakú, gömbtestű amforák a hengeres nyakú, négyszögletesedő testű edények késői változatai, melyek szintén az AVK-val jelentek meg (KALICZ–MAKKAY 1977, 30–32). Az AVK késői csoportjai közül négyszögletesedő testű amforáival és négyszögletesedő táltípusaival a tiszadobi csoport, valószínűleg az esztári kultúra korai szakasza, valamint a bükki kultúra korai periódusa még ehhez az időszakhoz kötődik. A Felsővadász-Várdombon leggyakoribb bomba formájú edények a késői csoportok közül a bükki, az esztári és a szakálhádi kultúrákban váltak vezéreltetékké (KALICZ–MAKKAY 1977, 45, 53, 88), az említett hengeres nyakú, gömbös testű edények pedig a bükki mellett a szakálhádi kultúrában voltak gyakoriak (KALICZ–MAKKAY 1977, 46, 88–89).

A finomkerámia-árak díszítése és a lelőhely kronológiai besorolása

A díszített finomkerámia edényein, illetve ezek töredékein megfigyelhető motívumokat, motívumrendszereket peremdíszítésekre, ún. „díszítő háromszögekre” („Schmuckdreiecke”), a hengeres nyakú edények nyakrészének és vállának díszítéseire, a J. Lichardus által megállapított ún. „díszítőstílusokra” („Verzierungsstilen”), az ún. „negatív díszítésekre” és egyéb díszítésekre bontva tárgyaljuk. A leírásban helyet kap még az alkalmazott inkrusztációk elemzése, valamint a lelőhely időrendi besorolása. Az analízis során használt felosztás J. Lichardus rendszerén alapul (LICHARDUS 1974, 32–40), bár nem teljes pontossággal követi azt. A Felsővadászon előforduló díszítőmintákat néhányszor egy-, a legtöbb esetben azonban többfogú eszközzel karcolták az edények felületébe. A díszítéshez általában 3–6 fogú eszközöket használtak. A szélesebb motí-

¹³ Az edénytípusokat J. Lichardus írta le monográfiájában (Lichardus 1974, 24–29).

vumokat ezek többszöri egymás mellé helyezésével érték el, de előfordulnak olyan 20–30 sűrűn bekarcolt vonalból álló vonalkötegek is, amelyeket egyetlen húzással készítették. *Edények peremdíszítései* között gyakoriak a különböző formájú bevagdálások, a perem alatt elhelyezett vízszintes, egyenes, illetve „Furchenstich”-vonalakból, S-vonalakból és spirálsorokból, hullám- és cikcakk-vonalakból, ferde rácsmintákból és ezek kombinációból álló motívumok (IV. t. 1–5, 11–58, 64–105). A leletanyagban különleges díszítéstípusok is találhatóak (IV. t. 6–10, 59–63, 106–118).¹⁴ A vörös és sárga inkrusztációjú edényeknél előforduló díszítőstílusokhoz nem társulnak peremdíszek, esetükben a különböző alakú bevagdálások a jellemzőek (IV. t. 1–5). A hengeres nyakú, gömbtestű edények felületén ezen a településen szintén nem alkalmaztak peremdíszítéseket.

A J. Lichardus által közölt díszítések a felsővadászianál változatosabb képet mutatnak (LICHARDUS 1974, 3. kép). Lelőhelyünkön nem fordulnak elő a monográfiában említett félkörívekből, csiga formájú spirálokból, koncentrikus körökből, sraffozott rácsmintákból és téglalapokból, szimbolikus jelekből, valamint a fő díszítőstílusok kis-méretű változatából álló peremdíszek.

A fő díszítések közé lenyúló ún. „díszítő háromszögek” belsejét kitöltő minták közül vannak a leelőhelyen gyakrabban előforduló (V/a. t. 1–4, 6–10, 15–17), kevésbé gyakori (V/a. t. 5, 12–14, 18–20), illetve különleges minták is (V/a. t. 11, 21–23).¹⁵ Ezek a Felsővadászon előforduló típusok szerepelnek a J. Lichardus által összegyűjtött motívumok között (LICHARDUS 1974, 4–5. kép). Az ott megtalálható egyszerűbb díszítések közül a halszálkaminta – amit a szerző a leggyakoribbként említ – leelőhelyünkön csak néhány töredéknél és töredékes állapotban figyelhető meg. A különlegesebb motívumúak közül a negatív háromszögeket tartalmazó és a bonyolult, többféle elem kombinációjából kialakított, többször arcábrázolásos díszítő háromszögek sem fordulnak elő a feldolgozott felsővadászai bükki anyagban.

A hengeres nyakú, gömb testű amforák nyakrészén alkalmazott díszítések motívumai között a különböző kialakítású vonalakból és vonalkötegekből álló rácsminták a leggyakoribbak, de a halszálkamotívum, a sűrű vonalkötegek és a negatív cikcakk-szalagok is előfordulnak (V/b. t. 1–10). Az edények nyakának és vállának találkozásánál elhelyezett díszítések (V/b. t. 11–22) összevethetőek az egyéb kerámiaformákon előforduló peremdíszekkel.

A bükki kultúrára jellemző, az edények fő díszítését alkotó, J. Lichardus által rendszerezett ún. „díszítőstílusok” (LICHARDUS 1974, 33–34, ill. 2. kép) közül a legtöbb a felsővadászai leletanyagban is fellelhető (VI. t.). Leggyakrabban a csúcsíves vonalkötegekből és a közéjük lenyúló díszítő háromszögekből álló rendszerek, a β stílusok fordulnak elő (VI. t., ill. I. t. 2–4, II. t. 1–3, XI. t. 1–2, 4). Közülük a β_3 , illetve a β_5 képviselői (VI. t.) kis számban vannak jelen. A leggyakoribb a J. Lichardus által meghatározott β_4 stílushoz nagyon hasonló, itt β_{4b} stílusként szereplő változat (VI. t.). Kevésbé gyakoriak a β_{1-} , β_{2-} és β_{5-} höz hasonló, azonban csúcsíves stílusú, jelen tanulmányban β_{1b-} , β_{2b-} és β_{5b-} ként említett díszítésrendszerek (VI. t.).¹⁶ A β stílusok mellett a levágott tetejű vonalkötegekből és a hozzájuk kapcsolódó díszítő háromszögekből álló γ stílusok két változata, a γ_1 és γ_3 is fellelhető a díszített töredékeken (VI. t., ill. X. t. 7). Az eddig említett

¹⁴ Szöveges ismertetésüktől a részletes ábrákra hivatkozva helyhiány miatt eltekintünk.

¹⁵ L. az előző lánjegyzetet.

¹⁶ J. Lichardus az általa meghatározott stílusok egymásból való leszarmazását is felvázolta, amelyet azonban nem vettünk át, és az új jelzéssel ellátott díszítőstílusokat ebbe a leszarmazási rendbe nem próbáltuk beilleszteni (J. Lichardus 1974, 63–64).

díszítőstílusok a leggyakoribb edénytípusokon, a bomba formájú edényeken, tálakon és a hengeres nyakú, gömb testű edények hasán fordulnak elő. Fehér inkrusztációval kitöltött változatban is megtalálhatóak.

A különlegesebb díszítőmotívumok közül a főleg sárga inkrusztációval kitöltött δ_1 , továbbá a leginkább vörös és sárga inkrusztációjú δ_3 és δ_4 stílus szintén megtalálható a lelőhely anyagában (VI. t., ill. I. t. 1, XI. t. 3). Ezek a díszítések bomba formájú edényeken és félgömb alakú tálakon jelennek meg. A J. Lichardus által leírt ε_1 stílus (VI. t.) párhuzama, melyhez hasonló darabok Borsodról is ismertek (TOMPA 1929, XI. t. 9) és a különleges, mezőkre osztott díszítések több példánnyal vannak képviseltetve Felsővadászon (X. t. 10, ill. X. t. 2–3, XI. t. 6–7). Eddig kizárólag bomba alakú edények töredékein fordultak elő. A függőspirálokból álló ε_2 stílusra (VI. t.) szintén akad néhány fehérrel, illetve sárgával inkrusztált valószínű példa a leletek között (X. t. 8–10). Hasonló motívumokat találhatunk a borsodi (TOMPA 1929, IX. t. 32), a Domica-barlangbeli (LICHARDUS 1974, 15. t. 5) és a Šarišské Michal'any-ból származó leletanyagokban (ŠIŠKA 1982, 148. kép 3, 6). Az egész edényfelületet kitöltő díszítéseket magába foglaló η stílusba soroltuk a sárga és fehér inkrusztációjú, a perem alól kiinduló, függőleges vagy ferde, egyenes vonalkötegekből álló díszítőmotívumokat, melyek itt η_3 és η_4 stílusként szerepelnek (VI. t., ill. X. t. 6),¹⁷ és amelyek párhuzamai Borsodon is megtalálhatóak (TOMPA 1929, XVIII. t. 9 és XX. t. 5, 11).

A néhány igen különleges díszítőstílusú töredéken kívül (VI. t., jelzés nélkül) sok darabnál csak a sűrűn egymás mellé karcolt vonalokból álló vonalkötegeket, illetve az ugyanígy kialakított csúcsíves vonalkötegeket figyelhetjük meg. Ezek természetesen többféle stílus elemei lehetnek.

A ritkább vonalvezetésük miatt a bükki kultúra korábbi időszakába sorolható, álló és futóspirálokból felépülő α_1 , illetve α_2 díszítőstílusok, valamint a szintén korábbi időszak jellemzőinek tartható, tompa ívű vonalkötegeket tartalmazó β_1 és β_2 stílusok képviselői ezen a lelőhelyen nem tűnnek fel. A legtöbb edény esetében alkalmazott finom vonalvezetés és a vonalkötegek sűrűn bekarcolt vonalai arra utalnak, hogy a felsővadászi anyag a klasszikus bükki időszak végéről, vagy a késői fázisból származhat. J. Lichardus kronológiai rendszere szerint az egyszerű, de rendkívül finom kivitelű δ stílussal társuló vörös és sárga inkrusztáció a késő bükki (Bükk C) időszakban tűnik fel (LICHARDUS 1969, 226). Amennyiben elfogadjuk ezt a felosztást, úgy a *bükki kultúra felsővadászi leletanyagát a klasszikus fázis végére és a késői időszakra (Lichardus-féle Bükk B vége, Bükk C) sorolhatjuk*. A Bükk C fázisba J. Lichardus Domica IV. réteg, Borsod, Boldogkőváralja és Zemplín/Zemplén régészeti anyagait helyezte (Domica IV – Borsod horizont, LICHARDUS 1969, 226).

A felsővadászi bekarcolt díszítésű finomkerámia-anyagban *fehér, vörös és sárga színű inkrusztációk* találhatóak. Az inkrusztált töredékek a finomkerámiának kb. 10–25%-át alkotják, döntő hányadukat a fehér betétek képezik. A vörös és sárga inkrusztációjú darabok a fehér színűekhez viszonyítva változó arányban, de általában csupán néhány százalékban vannak jelen.¹⁸ A fehér inkrusztáció leginkább a β és a γ stílusokkal díszített edényeken fordul elő, de néhány esetben ritkább díszítőmotívumokkal, a δ_1 , δ_3 , ε_1 , ε_2 , és η stílusokkal együtt is megjelenik. A fehér inkrusztációval ellentétben a vörös és sárga betétek majdnem kizárólag a δ_3 és δ_4 díszítőstílusokkal díszített darabokon találhatóak meg. Néhány példa az ε_2 és az η

¹⁷ L. az előző lábjegyzetet.

¹⁸ A díszített finomkerámián belül az inkrusztált töredékek aránya a VII., IX. és X. szelvények esetében került vizsgálatra.

meg. Néhány példa az ε_2 és az η stílusokkal közös előfordulásra is ismert. Különlegesen mondható egy bomba formájú edény (I. t. 1), amelynek δ_3 stílusú díszítését egymásba átmenő vörös és sárga inkrusztáció tölti ki. A darab formai és díszítésbeli párhuzamát közölte J. Lichardus a Domica-barlang anyagából (LICHARDUS 1974, 15. t. 4).

A Felsővadászon alkalmazott *inkrusztációk anyagával* kapcsolatban a már említett (I. 7. lábjegyzet) kémiai vizsgálatok lezárultáig csak irodalmi adatokra hivatkozhatunk. Ezek a megfigyelések és elemzések arra utalnak, hogy a vörös és sárga betéthez valószínűleg hematitos és limonitos agyagot, a fehér inkrusztáció elkészítéséhez pedig talán kaolint, vagy valamilyen kaolinos anyagot használtak a bükki kerámiakészítők (pl. MIHALIK 1897, 28–29; WOSINSKY 1904, a magyar kiadásban 151–156; SHEPARD 1995, 31–43).¹⁹

A lelőhely bekarcolt díszítésű finomkerámiáin általános a vonalkötegek közti szabad területek felfényezése. Az azonban, hogy ezek a fényezett, „negatív” felületek adják a „valódi” díszítést – az ún. „*negatív díszítést*” –, csak a díszítő háromszögek esetében és a hengeres nyakú edények nyakdíszítéseinél szokásos, egyébként ritkán fordul elő (ez utóbbiakra I. XI. t. 4, 5a–b).

A *kiegészítő díszek* közül a fő díszítési rendszert lezáró ún. „*fenék közeli díszítések*” leletanyagunkban is főleg egy-két benyomkodás-sorból állnak, mint ahogy a J. Lichardus által vizsgált többi bükki anyagban (LICHARDUS 1974, 39). A díszítőstílusok párhuzamos vonalkötegei legtöbbször az edények aljáig érnek, néhány esetben azonban ezeket íves vonalkötegekkel kötötték össze. *Fenekdíszítés* egyetlen darabnál fordul elő, a különleges edényeknél már leírt kisméretű, négyszögletes edény töredékénél (X. t. 1). A díszítés itt a fő díszítőrendszer folytatásának tűnik. Az edények *belső díszítésére*, amely közvetlenül a perem alatt, illetve legfeljebb az edény felső harmadában fordul elő, és meglehetősen ritka (LICHARDUS 1974, 40), a felsővadászi leletanyagban nem található példa. *A fő díszítéseken belül és azok közein elhelyezkedő szabad felületeken* szintén alkalmaztak *különbő díszítéseket* a bükki kerámiakészítők. Ezek leletanyagunk esetében többnyire különböző alakú benyomkodásokból álló függőleges sorok, illetve függőleges „Furchenstich”-sorok (XI. t. 3). Hasonló díszítmények szerepelnek J. Lichardus gyűjteményében. Többször fordul elő egy beszurkált, függőleges, rövid vonalakkal létrehozott motívum (XI. t. 2), mely J. Lichardus megállapítása szerint a közép-európai vonaldíszes kerámiák ún. „békaábrázolásaira” („Krötendarstellungen”) emlékeztet (LICHARDUS 1974, 40). *Plasztikus díszítésre* a finomkerámia körében kevés példa akad, amelyek mind apró bütyökdíszek (XI. t. 2). Néhány töredéknél az *edényfal átlukasztása* figyelhető meg. Ezekben az esetekben az átfúrások kisméretűek, és a perem alatt, illetve az oldalakon, a díszítésrendszertől függetlenül helyezkednek el.

II. 2. A BÜKKI HÁZI KERÁMIA

A lelőhely házi kerámiáinál – mint azt már említettük – régészetileg 7 anyagtípust tudtunk megkülönböztetni. Az „A” típusba sorolt kerámiák kevés látható soványító anyagot, apró szemcséket tartalmaznak. Általában keményre égetettek és világos színűek – világosbarnák, sárgásbarnák és narancsvörösek, ritkábban világosszürkék vagy szürkék. (III. t. 2).²⁰ A „B” típus az „A” egy finomabb változatának tűnik, melyből többségében a finom és durva kerámia közti átmenetet képező hengeres nyakú, gömbös testű

¹⁹ Z. Abonyi Judit restaurátor megfigyelései is erre utalnak.

²⁰ A típus petrográfiai vizsgálatának eredményeire vonatkozóan ld. SZAKMÁNY 2001, ebben a kötetben.

edényeket készítették (II. t. 4, jellemzőiket l. alább). A „C” típus erősen szerves anyaggal soványított változat (XII. t. 1–9). Késszájú vékony falú, illetve közepes falvastagságú, simított, vagy elsimított felületű, világos színű, foltosra égett töredék képviseli a leletanyagban. Az AVK és csoportjai alföldi lelőhelyein leggyakrabban előforduló kerámiák anyagához hasonlít. A „D” típus anyaga jól látható módon rendkívül sok szürke színű, csillámos közettörmelékkel tartalmaz (XII. t. 10–11). Kerámiáira a változatos falvastagság és felületkezelés a jellemző, mind keményre égetettek és rozsdabarna színűek.²¹ Az „E” típusba a „D” egy változatát képező, kevesebb közettörmelékkel tartalmazó, világosabb színű (vörösbarna, esetenként egészen világos, sárgásbarna, narancsvörös, vagy világosbarna), változatos falvastagságú és felületkezelésű, már nemcsak keményre égetett kerámiákat soroltuk. Az „F” típusba a láthatóan valamilyen meszes anyag törmelékét tartalmazó, közepes falvastagságú, illetve vastag falú, simított, vagy elsimított felületű, barna, sötétbarna színű kerámiák kerültek. Végül a „G” típus a nagy mennyiségű homok szemcsenagyságú, erősen csillogó anyaggal (kvarchomok?) soványított, vastag falú, elsimított felületű, keményre égetett darabokat jelenti, melyek igen kis számban fordulnak elő Felsővadászon.

A lelőhelyen a felsoroltak közül a leggyakoribb változatnak az „A” típus tartható, de a fő kerámiaformák a többi anyag típusban szintén megtalálhatóak. Kivételt képeznek a hengeres nyakú, gömbtestű amforák, melyek a „B”, illetve ritkán a „C” típusban készültek. A „durva” kerámiák falvastagsága méretüktől függően változik, a vékony falútól az egészen vastag falúig terjed. Az edények többnyire elsimított felületűek, de a durvább darabokon behúzkodást is alkalmaztak, a finomabb háztartási edények felszínét pedig simították. A petrográfiai vizsgálatok azt mutatják, hogy a házi kerámiák felületét a díszített finomkerámiákéhoz hasonlóan finomabb szemcsés agyagbevonattal is elláthaták (l. SZAKMÁNY 2001, ebben a kötetben). A bükki kultúra házi kerámiáinak külső oldalán feltűnő barna és belső felén előforduló fekete színű bevonatról tett említést J. Lichardus (LICHARDUS 1962, 117). Felsővadászon az edények feneke nagyrészt lapos, néha enyhén homorú, vagy profilált kiképzésű. A leletanyagból 7 kiegészíthető edényt ismerünk.

A házi kerámia jellemző edényformái

1a. A leggyakoribb házi kerámia a *bomba formájú* – behúzott szájú, hosszúkás gömbtestű – *fazék* (III. t. 2–3). Az edények pereme általában megvastagodó és lekerekített, néhány S-profilú változat is előfordul. A négy ebből a típusból ismert kiegészíthető edény peremátmérője 11–18 cm-es, magasságaik 12–20 cm-es, fenékátmérőik pedig 4–7 cm-es nagyságot mutatnak. A peremtöredékek alapján a 9–25 cm-es szájátmérőt tarthatjuk általánosnak. Az edények kis- és közepes méretűek, általában közepes vastagságúak, vagy vastag falúak. Néhány kisebb edény valószínűleg nem szolgálhatott fazékként, formájuk alapján azonban ebbe a típusba soroltuk őket. Ez a fazékforma igen gyakran perem alatt lyuksoros kivitelben készült (XII. t. 13). Egyes daraboknál úgy tűnik, hogy valamilyen eszközzel egyszerre két lyukat fúrtak be, majd azt megemelve újabb kettőt, míg körbe nem értek az edény száján. A lyukak közein többször kúpos,

²¹ L. az előző lábjegyzetet. A feltűnő közettörmelék fillitnek bizonyult. A 2000. május 10-én Felsővadász-Várdombon Koós Judittal végzett terepszemle alkalmával a bányafal aljában fillites kőzetasszociáció néhány darabját találtuk, ami az anyag helyi felhasználását bizonyítja. A kőzetasszociáció geológiai előfordulására vonatkozóan l. Szakmány 2001, ebben a kötetben.

lelógó, vagy lapos fogóbütyköket, illetve apró, félgömb alakú vagy kisméretű, hosszúság, ferde bütyköket, lejjebb az edény testén pedig az előzőek közein – általában szimmetrikusan – újabb fogóbütyköket helyeztek el. Előfordulnak plasztikus lécdíszes darabok, és alkalmazták a peremek benyomkodását is.

1b. Az előzőhöz hasonlóan szintén gyakoriak a *széles szájú*, hosszúságú gömbtestű *fazekak*, amelyek a bomba formájúaknál nagyobb méretűek, vastagabb falúak (III. t. 4). Peremük megvastagodó és lekerekített, vagy egyenesen levágott. Ennél a típusnál ugyanúgy jellemző a perem alatti lyuksor, és a különböző bütyökdíszek – a fentebb leírtak szerint (XII. t. 10, 12). Előfordul a perem benyomkodása is. A formából egyetlen kiegészíthető edényt ismerünk (III. t. 4, Szá: 28 cm, M: 33 cm, Fá: 13 cm), melynek pereme alatt 1 cm-re 0,6–0,7 cm átmérőjű lyukakból álló sor fut körbe. Az edények átlagos szájátmérője 25 cm-nél több lehetett.

2. A második leggyakoribb házikerámia-forma a *tál*, kiegészíthető darabbal azonban a felsővadászi leletanyagból nem rendelkezünk. Az egyetlen félgömbös testű, fekete, fényezett felületű, díszítetlen tál anyaga miatt a finomkerámiák közé sorolható (l. fentebb). A töredékek között *félgöm balakú* (Sz \hat{a} > 30 cm); *gömbszelet alakú* (XIII. t. 1–3, Szá: 20–30 cm), *kónikus tálak* (XIII. t. 4, egy eset, a Sz \hat{a} > 40 cm), valamint egy *kisméretű, lapos tál* darabjait találtuk (VIII. t. 10). A tálak pereme lekerekített, egyenesen levágott, vagy elvékonyodó, előfordul a perem benyomkodása és az ez alatti lyuksor. Jellemzőek továbbá a közvetlenül a perem alatt, illetve az edénytesten elhelyezett lapos bütykök.

3. A *hengeres vagy kissé tölcséres nyakú, kihúzott, vagy enyhén ereszkedő vállú gömbhasú edényformát* (amfora) a házi kerámiák körében szintén megtaláljuk (II. t. 4). A kiegészíthető darabok 25 cm-nél nagyobb magasságra utalnak a típus esetében, a jobb állapotban megmaradt töredékeknél megállapítható peremátmérő pedig 7–13 cm között mozog. A falvastagság az edények különböző részein 0,3–1 cm közötti. A vállakon általában felfelé álló szögletes fülek (XIII. t. 5–6), többlyukú kiöntőcsövek (XIII. t. 9), belülről kinyomott kúpos, vagy lapos bütykök (XIII. t. 7–8) találhatóak, melyek valószínűleg mindkét oldalra szimmetrikusan kerültek fel, ami azonban leletanyagunkban legtöbbször nem bizonyítható. A típus képviselői általában díszítetlen edények, de előfordulnak díszített változatok is. Ilyenkor szabályos, de ritkábban elhelyezett vonalakból álló díszítést (IX. t. 5), vagy igen durván bekarcolt díszeket alkalmaztak (IX. t. 6). Mindkét esetben a finomkerámia díszítőmotívumait követték.

4. A felsővadászi településen nagyméretű *tárolóedényeket* is használtak, amelyeknek a töredékek alapján csak egy fő típusa különíthető el. Ez egy *hengeres nyakú, ívelt vállú, hosszúságú testű, nagyméretű edény* (XIII. t. 12a–b), melyből kiegészíthető darabot nem ismerünk.

A lelőhely anyagában található *egy nagyméretű házi edény fenéktöredéke, alján egy ép és két töredékes átfúrással*. Formája, nagysága nem rekonstruálható, feltehetően valamilyen szűrőedény darabja volt.

A fent bemutatott egyszerű házikerámia-formák a többi ismert bükki településen is általánosak. Ahonnan azonban több kiegészíthető edény állt rendelkezésre, ott többféle variánst tudtak megkülönböztetni (LICHARDUS 1974, 27–29). A fenti típusok az AVK korábbi időszakaiban szintén jellemzőek voltak (pl. késői AVK anyagban Kompolton, BÁNFFY 1999, 142–145; tiszadobi lelőhelyeken, KURUCZ 1989, 25–33), és a bükki kultúrával egykorú csoportokban is általánosak. Megállapítható a lelőhely anyagának a szakálhádi kultúra házi kerámiájával fennálló nagyfokú hasonlósága (pl. Battonya-Gödrösök leletei, GOLDMAN 1984).

A lelőhelyen előkerült egy *különleges házi edény*, melyet a feltárás során összetörve, „in situ” találtak. Kerámiánya alapján neolitikusnak mondható (l. még KOÓS 1986b, 18), mivel azonban bronzkori telepjelenségek „szintjén” került elő, nem köthető biztosan a bükki kultúrához. Az edény vastag falú, külső felén vörössárga, belső oldalán szürkésbarna színű, kívül elsimított, belül rücskös, vízszintesen húzkodott felületű, enyhén profilált peremű, széles szájú, szűkülő testű, nagyobb méretű (III. t. 1). Külső oldalán 4 nem szimmetrikusan elhelyezett, függőlegesen átfűrt, belső oldalán pedig 2 vízszintesen átfűrt fül található. Az edény alja lyukas, mely belül, a lyuk körül kis peremmel rendelkezik. A tárgy párhuzama a publikált bükki anyagok között nem található meg, és eddig más kárpát-medencei őskori leletanyagban sem akadunk a nyomára. Formája besorolható a neolitikus széles szájú fazéktípusba. Elképzelhető, hogy valamilyen erjesztő vagy szűrőedény volt.

A házi kerámia „díszítményei”

A lelőhely anyagában leggyakoribbak a *plasztikus „díszek”*, közöttük pedig leggyakrabban a *különböző formájú bütykök* fordulnak elő. Ezek nyelv alakú, lelógó; széles, lapos; valamint kúpos fogóbütykök; bevagdalt és kétosztatú bütykök; továbbá kisméretű, félgömb alakú és hosszúkás, ferde típusok (III. t. 2–4, XII. t. 10, 13, XIII. t. 2–4, 12a). A leletanyagra leginkább a lelógó bütykök a jellemzőek (pl. III. t. 2–3), amelyek a közeli borsodi telepről szintén nagy mennyiségben ismertek (LESZIH 1927, 91–92; TOMPA 1929, 32). A más lelőhelyeken tömegesen előforduló *plasztikus, benyomkodott lécdíszek* Felsővadászon csak igen kis számban találhatóak meg, a hengeres nyakú tárolóedények nyak-váll találkozásánál is ritkán alkalmazták őket. A házi kerámiákat néhány esetben *fekete festéssel* látták el (l. alább).

III. FESTETT ÉS KÜLÖNLEGES KERÁMIATÖREDÉKEK A LELŐHELYRŐL A NÉPESSÉG KAPCSOLATAIRA UTALÓ NYOMOK

Festett és bevonatos kerámiatöredékek

Az eddig feldolgozott felsővadászi leletanyagban 8 *pasztózus vörös festésű töredék* fordult elő. Közülük figyelmet érdemel egy házi kerámiából származó lapos fogóbütyök, továbbá két kisméretű, gömbös vagy bikónikus testű edény korongszerű, apró bütyökkel ellátott töredéke (VIII. t. 8–9). Ez utóbbiak feltehetően festéktartó edényként szolgáltak. Anyaguk, kidolgozásuk megegyezik, az egyik darabnak a külső, a másiknak a külső és a belső oldalát egyaránt vörös festék maradványai borítják. A festéktartó edények Kalicz N. és Makkay J. megállapítása szerint a tiszadobi csoport anyagában tűnnek fel először, és minden esetben díszített példányok képviselik a típust (KALICZ–MAKKAY 1977, 47). A legutóbbi kutatások során azonban korai AVK környezetben is találtak okkertartó edényt (Tiszalúc-Sarkadpuszta; ORAVECZ 1996, 52), és amint azt a felsővadászi példa mutatja, ezeket nem feltétlenül díszítették. A lelőhelyről származó többi vörös festésű darab szintén házi kerámiatöredék, amelyeknek leginkább csak az egyik oldalát borítja festék.²²

²² Az anyagban 9 darab vörös és 1 sárga, kisméretű festékrögöt találtunk.

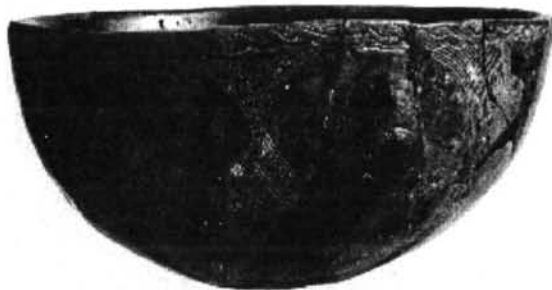
1

2

3

4

I. tábla *Díszített finomkerámia-edények Felsővadásról (M ~ 1 : 3)*

1

3

2

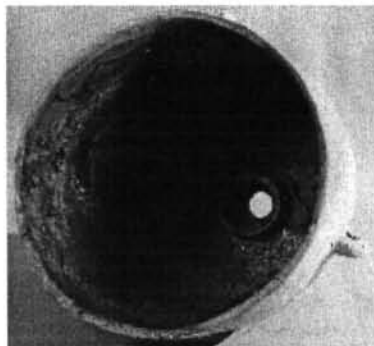

4

II. tábla Tálak és hengeres nyakú, gömb testű edények Felsővadászról
(II. t. 4 – fotó: Kulcsár Géza; II. t. 1: M ~ 1 : 2; II. t. 2–4: M ~ 1 : 6)

1a

1b

2

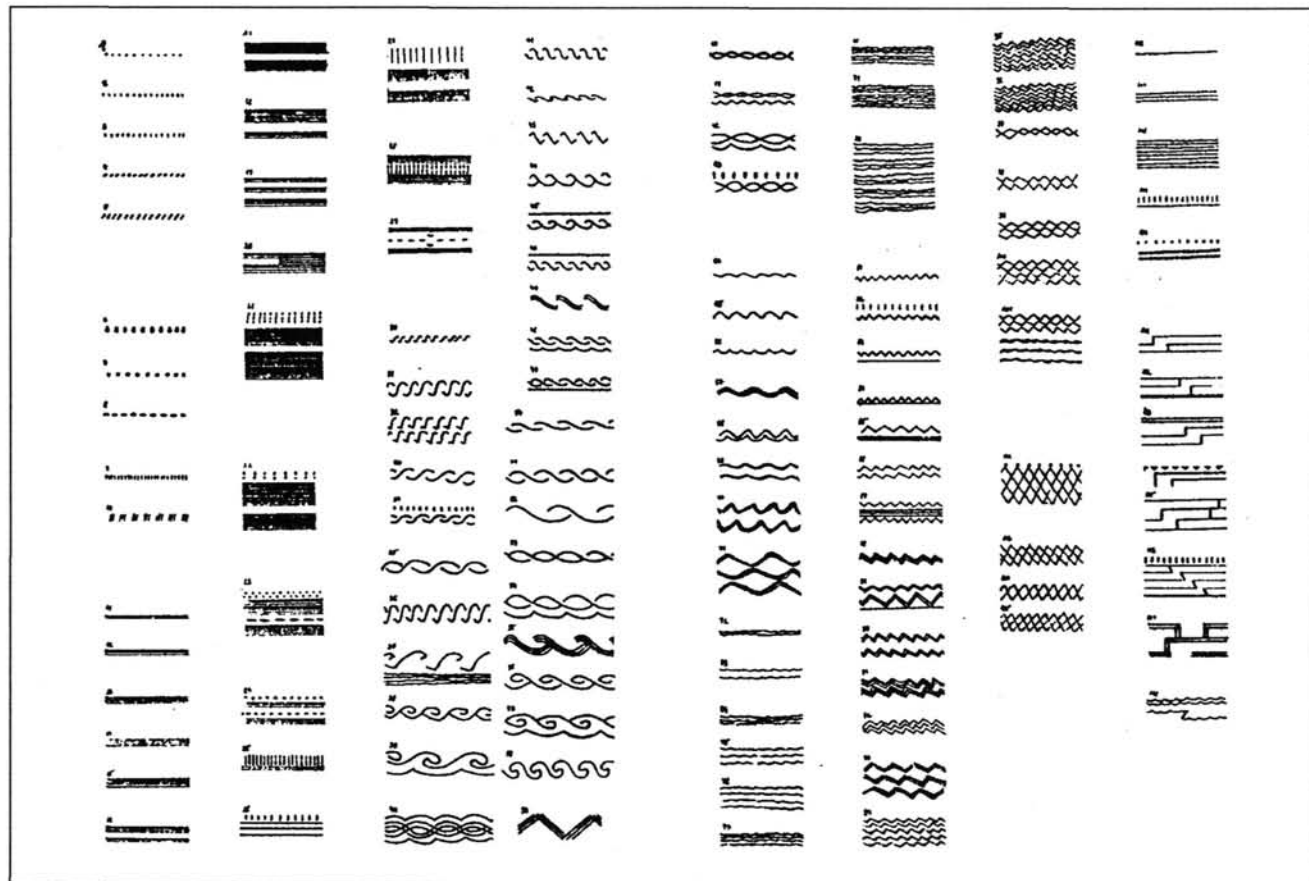

3

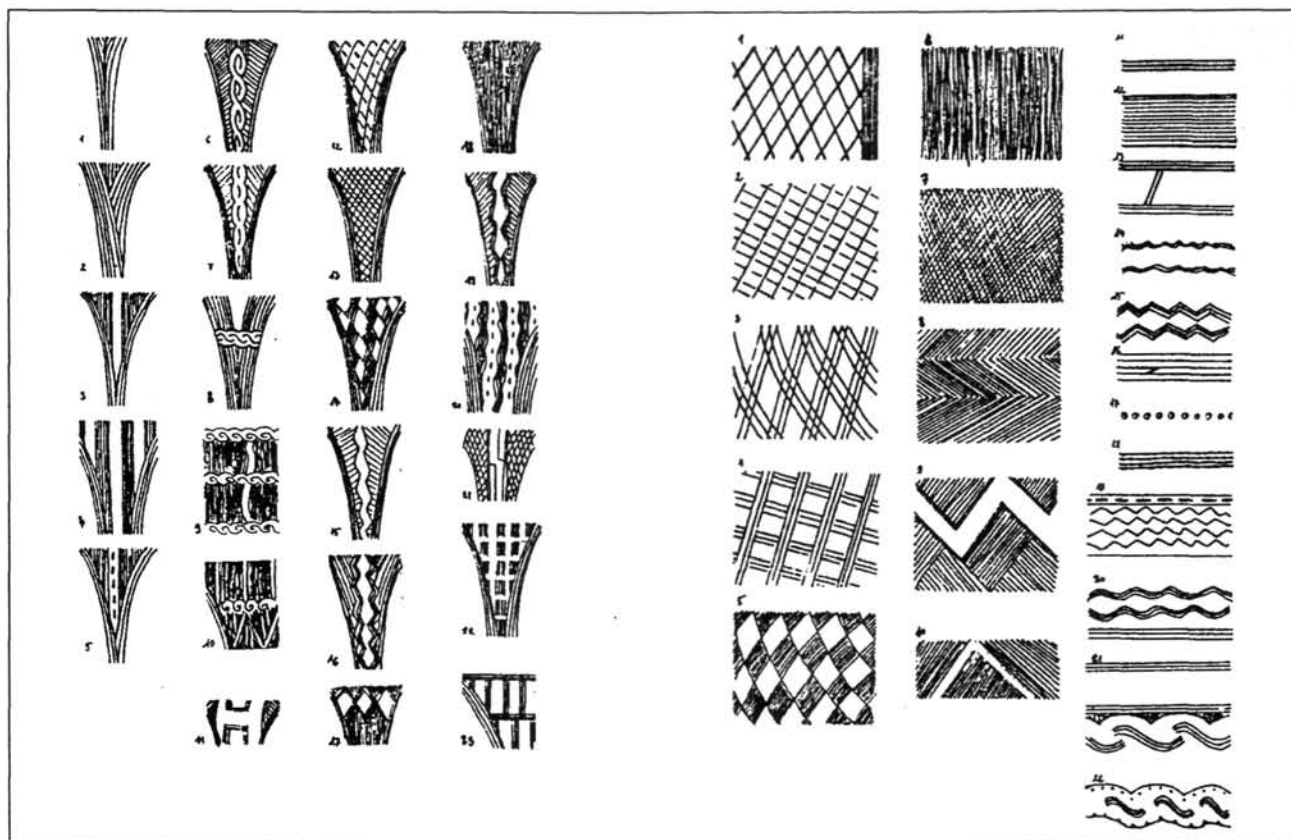

4

III. tábla „Fazekak” és különleges házi edény Felsővadászról
(III. t. 1, 4: $M \sim 1 : 7$; III. t. 2-3: $M \sim 1 : 6$)

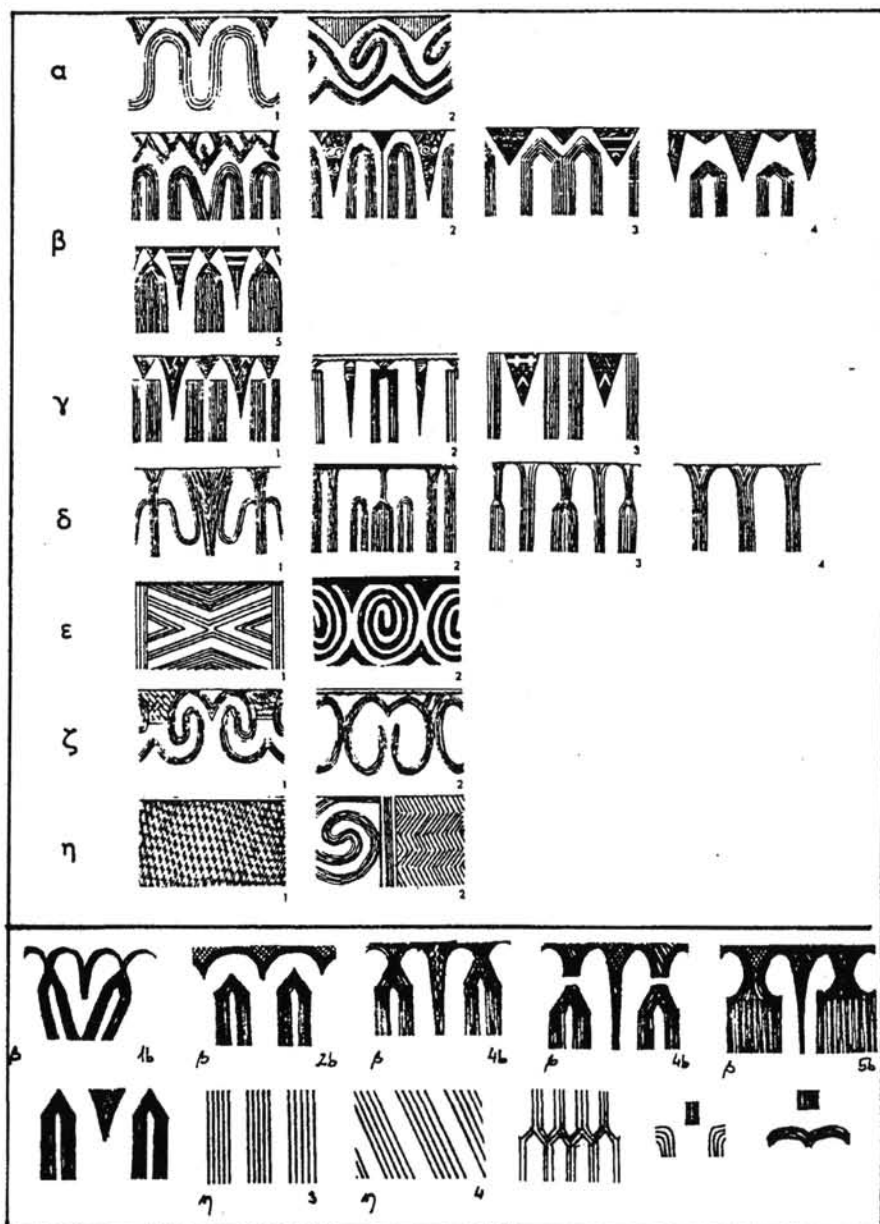

IV. tábla. A felsővadasi bükki finomkerámia darabjain előforduló peremdíszítő motívumok

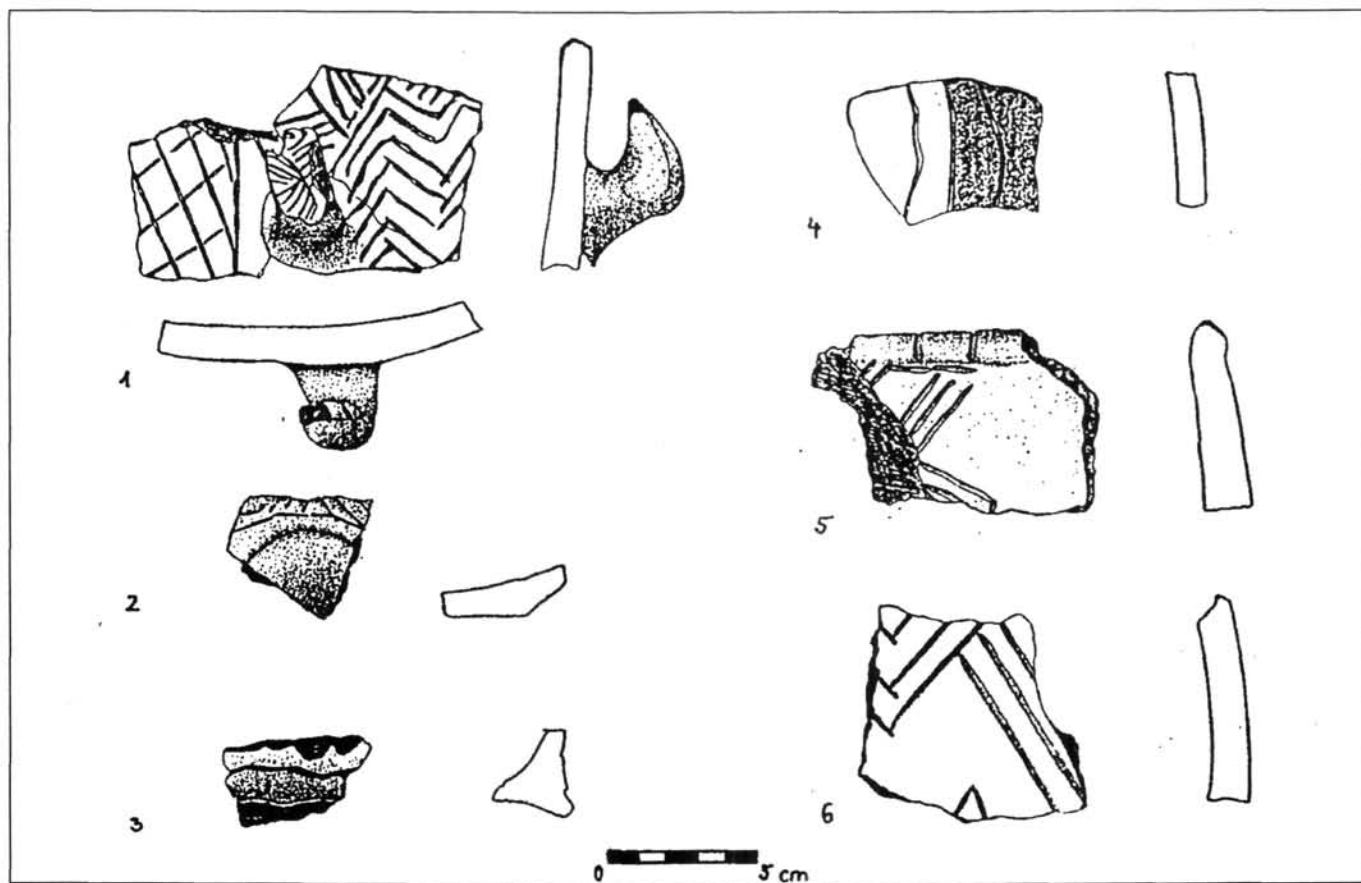

V. tábla. a) Az ún. „díszítő háromszögek” motívumai Felsővadászról

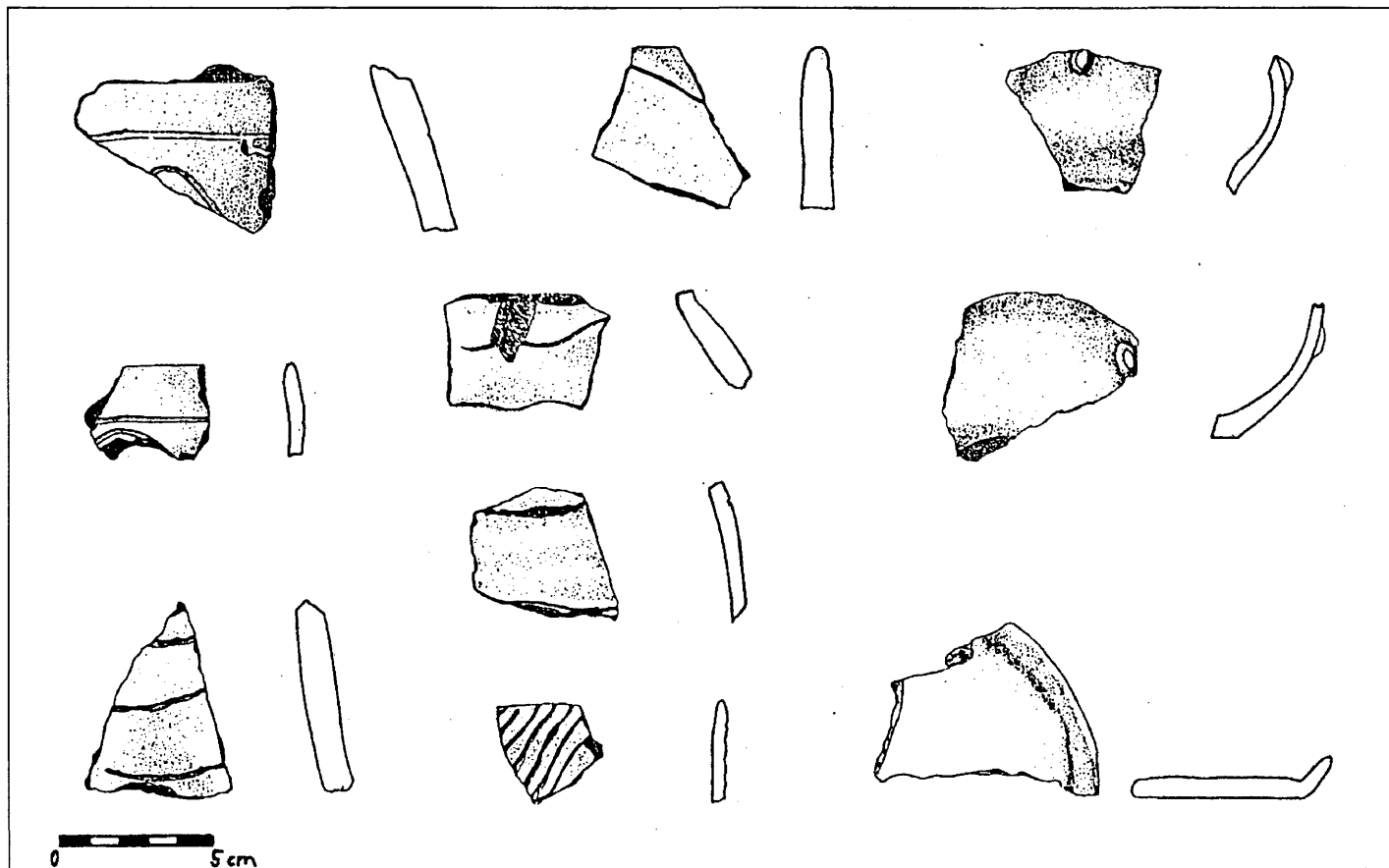
b) Hengeres nyakú, gömbtestű edények nyakának és nyak-váll találkozásának díszítései Felsővadászon

VI. tábla. Bükki „díszítőstílusok” (Lichardus 1974. 2. kép) kiegészítve a Felsővadászson előforduló más típusokkal

VII. tábla. Szakálháti és AVK típusú kerámiatöredékek Felsővadászról

VIII. tábla. AVK típusú töredékek, vörös pasztózus festésű kerámiák és lapos tál darabja Felsővadászról

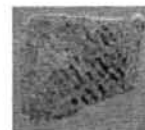
1

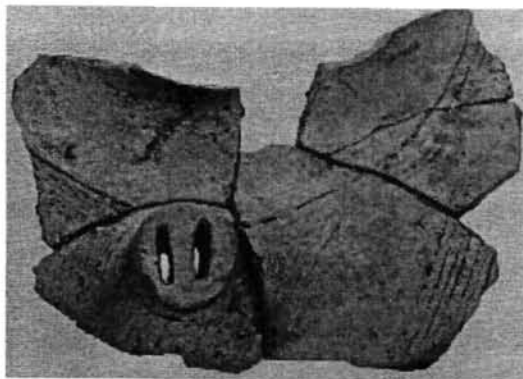
2

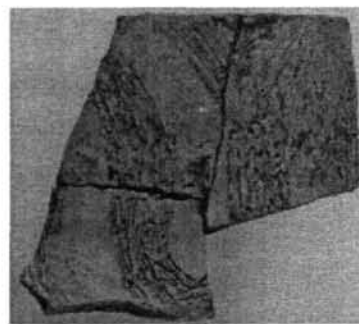
3

4

5

6

IX. tábla Fekete festésű töredékek és hengeres nyakú, gömbtestű, díszített házi edények darabjai Felsővadászról (fotó: Kulcsár Géza; M = 1 : 2)

1

2

3

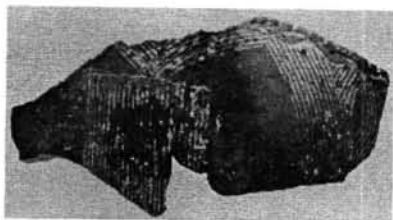
4

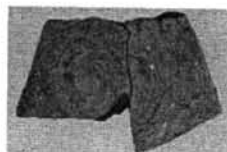
5

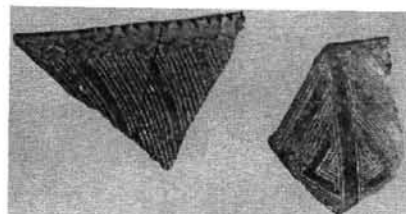
6

7

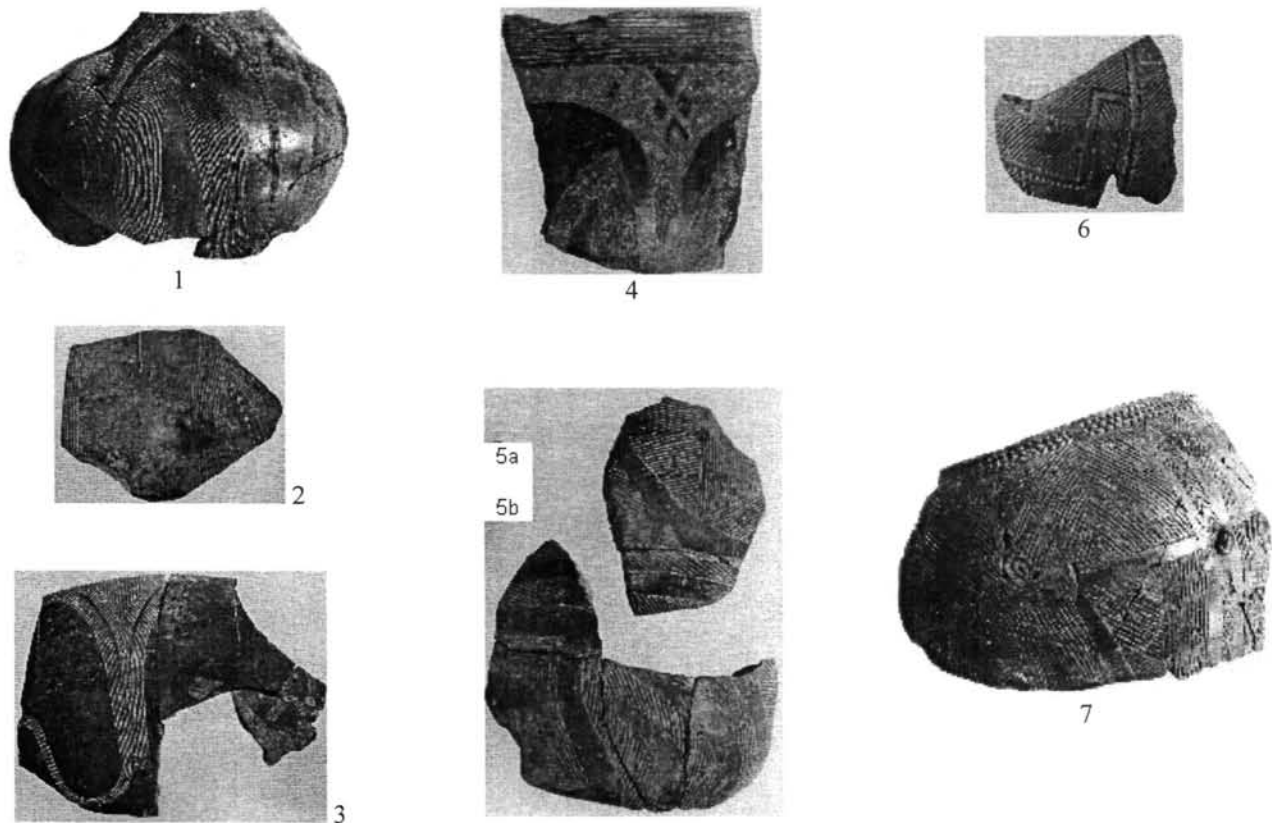
8

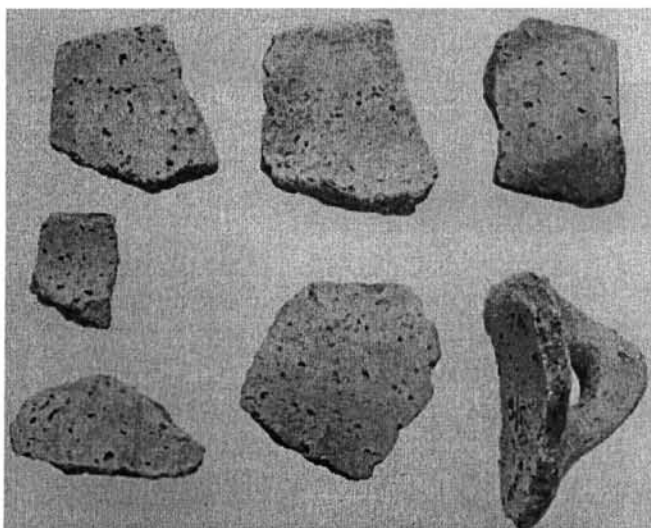
9

10

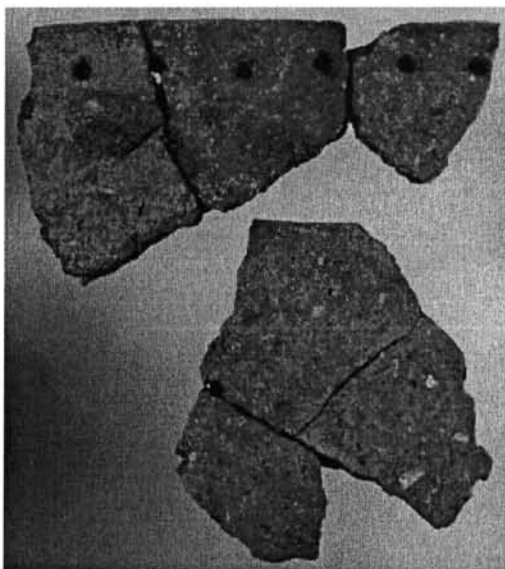
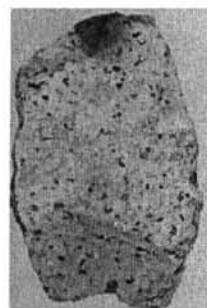
X. tábla Különleges díszítésű darabok és különleges edények töredékei Felsővadászról
(fotó: Kulcsár Géza; M = 1 : 2)

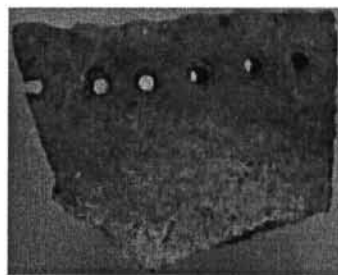
XI. tábla Különleges díszítésű edénytöredékek Felsővadászról (XI. t. 2–5 – fotó: Kulcsár Géza)

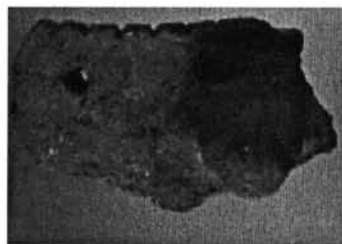
1-9

10-11

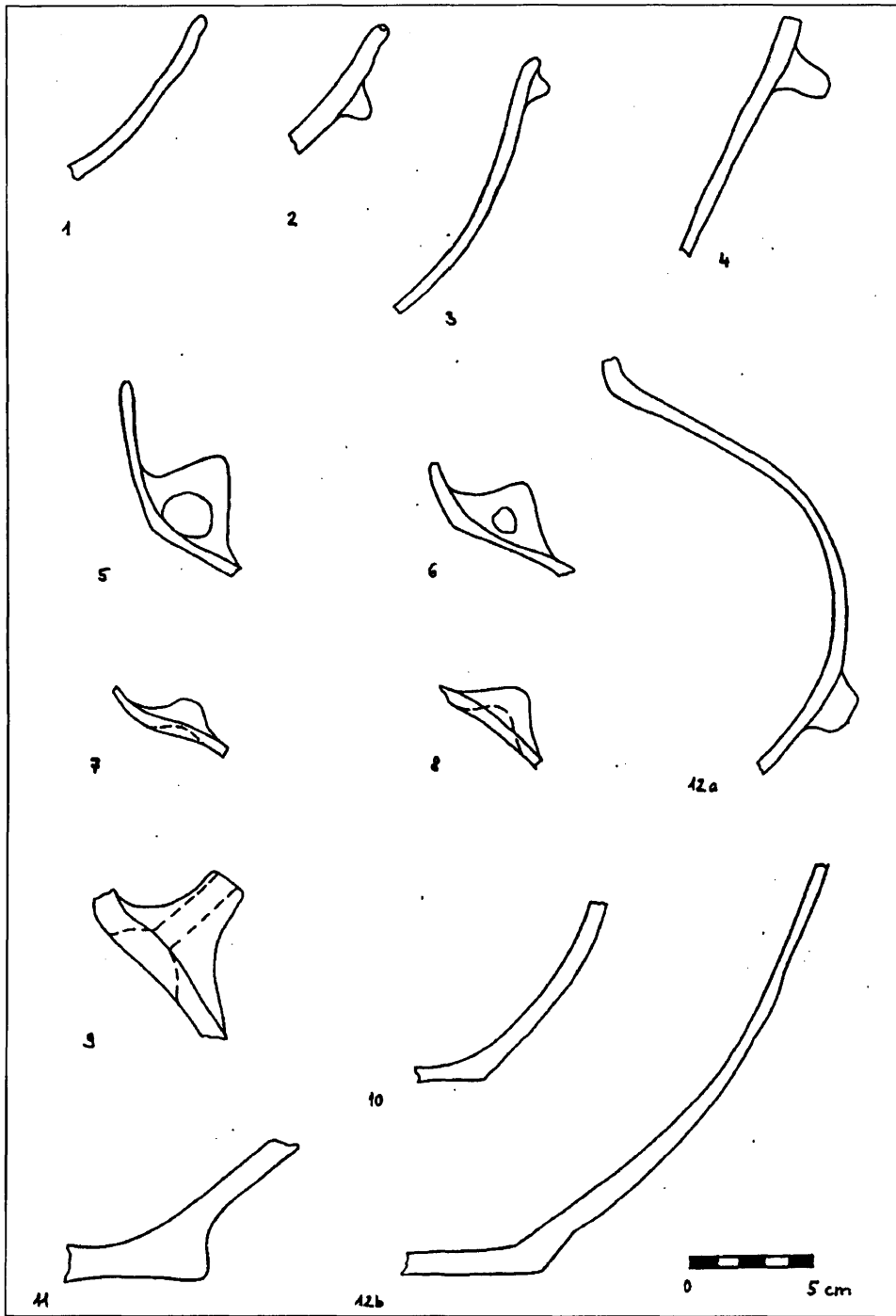

12

13

XII. tábla „C” és „D” anyagtípusú kerámiatöredékek, valamint peremük alatt lyuksoros darabok Felsővadászról (fotó: Kulcsár Géza)

XIII. tábla. Házi kerámiák töredékei Felsővadászról

A vizsgált leletek közül 9, valószínűleg a bükki kultúrához sorolható töredék esetében állapítható meg vörös bevonat. Ezek általában vékony falú, „B” típusú kerámiák, néhány esetben vastag falú házi kerámiák darabjai. A töredékeknek a külső vagy belső felét, illetve mindkét oldalát borítja a sötétpiros vagy bordó slip. A korábbi időszakhoz köthető, késői AVK anyagot szolgáltató kompolti telepen szintén előkerült néhány vörös bevonatos finomkerámia (BÁNYFY 1999, 153).

A felsővadászai bükki anyagban 33 olyan *fekete festésű töredék* található, amelyek felületén a festék maradványai jól láthatóak. A több további töredéken megfigyelhető fekete foltok gyaníthatóan használatból eredő koromnyomok, esetleg festés maradványai lehetnek.

A fekete festés legnagyobb számban házi kerámiák felszínén tűnik fel, ezekben az esetekben nincsenek felismerhető díszítőminták („csurgatott fekete festés”, pl. egy nagyméretű szalagfülnél, IX. t. 1, és egy lapos fogóbütykös töredéknél). Egy alkalommal simított, fényezett felületű, de díszítetlen kerámián alkalmazták.

Egy vékonyfalú, hengeres nyakú, világos színű edény nyakán cikkcakk-vonalszerű festés maradványai találhatóak. Hengeres nyakú, gömbtestű edények nyakának festett díszítését (kihagyott cikcakk-vonal, fekete, függő háromszögek) J. Lichardus is megfigyelte a Domica-barlang anyagában. Ezeket a darabokat a bükki kultúráénál korábbi horizontba helyezte, az ún. Domica Ib áruhoz kötötte (LICHARDUS 1968, 37).

A leletanyagból vékony falú, kisméretű edényeken alkalmazott fekete festést szintén ismerünk. A töredékeknek vagy a teljes felületét borítja, vagy a peremük alatt vékonyabb sávban található a festés (IX. t. 3). A szakálhádi kultúra lelőhelyein a behúzott szájú, kisméretű poharakon mindkét festésmód megtalálható, a hengeres nyakú palackokon pedig a perem alatti fekete sáv fordul elő (pl. Battonyán, GOLDMAN 1984, 31–32, ill. 8., 10. képek, vagy 24. kép 9).

Különleges egy igen kisméretű töredék (1,9x1,7 cm, IX. t. 4), amelyen finom, vékony, párhuzamos vonalakból kialakított fekete festés látható. Ezt a festéstípust Kalicz N. és Makkay J. késői AVK örökségnek, a szakálhádi, vagy esztári kultúra hatásának tartja a bükki anyagban (KALICZ–MAKKAY 1977, 47). Elképzelhető, hogy a darab az esztári kultúrából származó import, Stanislav Šiška azonban a vonalas fekete festést a bükki kultúra sajátjaként írta le, mely véleménye szerint Raškovce-hatásra jelent meg a kultúra keleti csoportjánál (ŠIŠKA 1979, 263).

További 7 vékony falú, „B” típusú töredék esetében lehetséges, hogy bitumenes festéssel állunk szemben (IX. t. 2), ami azonban kémiai vizsgálatok nélkül nem bizonyítható.

A bükki kultúra magyarországi barlangi lelőhelyeinek finomkerámia-anyagában csupán két esetben talált fekete festésű töredékeket Losits Ferenc. Ezek a Baradla-barlang (széles sávú spirális festésű darabok, LOSITS 1976, 56, ill. X. t. 3–5) és a Büdöspeszt-barlang (LOSITS 1976, 63) leletei.²³

Különleges bekarcolt díszítésű töredékek

A vizsgált leletanyagban 16 nem a klasszikus, vagy késői bükki kerámiaanyagra jellemző, ritkábban elhelyezett, szélesebb és mélyebb bekarcolásokból felépülő díszítésű, valamint a bükki kultúráétól eltérő motívumrendszerű töredéket találtunk.

²³ Losits Ferenc szakdolgozatához Rezi Kató Gábor révén jutottam hozzá, segítségét ezúton is köszönöm.

Egyes darabok korábbi, *AVK-hagyományokat tükröznek* (VII. t. 5–6, VIII. t. 1–7) – bekarcolt vonalaik szélén elsimították az agyagot. Ezek között félgömb alakú tálra, nyakkal ellátott edényformára, valamint széles szájú edényre utaló töredékek vannak. A kerámiák pelyvás anyagúak, illetve erős narancsszínűek. Az utóbbiak nem tartalmaznak látható soványító anyagot. Egy nagyméretű edény töredékét párhuzamos, egymással szög alatt találkozó vonalokból álló díszítés borít (VII. t. 6). Előkerült egy ferdén levágott és bevagdalt peremű, nagyméretű edényből származó feltehetően sarlómintás arcoss töredék is (VII. t. 5).

A sarlómotívumos arcoss edények az AVK és csoportjai kerámiaművességére voltak jellemzőek a szakálhádi kultúráét kivéve (KALICZ–MAKKAY 1972, 15). Töredékeiket a bükki kultúra lelőhelyeiről szintén ismerjük. Ezek közül a közölt profilúak, és az általunk vizsgált darabok hengeres nyakú edényekből származnak, többek között a Baradla- (pl. KALICZ–MAKKAY 1972, 9. kép 5; LOSITS 1976, 89, ill. X. t. 10–11; HELLEBRANDT 1977, 77), a Domica- (LICHARDUS 1974, 17. kép) és a Büdöspeszt-barlangokból (LOSITS 1976, 63, ill. XXV. t. 1), valamint Szendrőről (Ördögáti Csenög-barlang)²⁴ és Šarišké Michal'any-ból (ŠIŠKA 1986, 2. kép 3; uő. 1995, 19. kép 5).²⁵

A felsővadászai anyag *4 edénytöredéke a szakálhádi kultúrára jellemző technikával* – melynél a vonalak szélét nem simították el – és *díszítéssel készült*. Közülük az egyiket jellegzetes, bekarcolt spirálmotívum maradványai díszítik a vonalközökben talán sötét festés nyomával (VII. t. 4). Egy csőtálpas tál töredékét, mely a talp és a tálrész találkozásából származik, bekarcolt, vízszintes, párhuzamos vonalak borítanak (VII. t. 3), két darab pedig lehetséges, hogy nagyméretű arcoss edényből való (VII. t. 1–2). Ez utóbbiak kívül narancsszínűek, belül világosszürkék, és jellegzetes szakálhádi minta látható rajtuk. Az egyik fenéktöredék, valószínűleg meanderes díszítés maradványaival (VII. t. 2), a másik pedig nagyméretű, hengeres nyakú edényből származó nyaktöredék, esetleg virágcserep alakú edény darabja lehet (VII. t. 1). Utóbbin plasztikus díszként egy kéz alakú fogót találunk, amelyet szabálytalanul bekarcolt vonalokból álló díszítés borít, és amelyen az ujjakat is kidolgozták. A fogó egyik oldalán ferde rácsminta, a másikon kezdetleges textildísz látható.

A szakálhádi kultúra korai időszakában a kisebb méretű *arcoss edények* domináltak, a későbbieknél alacsonyabb nyakkal és gömbhöz közelebb álló formával. Az edényeket a nyak és a váll találkozásánál könyökfülekkel látták el (G. SZÉNÁNSZKY 1990, 153–154). A kultúra klasszikus szakaszának arcoss edényei az eddigi kutatások eredményei szerint nagyméretűek, hengeres nyakúak és hosszúkás, kettős kónikus testűek voltak. A nyak két oldalára általában oszlopfülek kerültek, melyek valószínűleg feltartott kéz ábrázolásai. A perem alatt található arcábrázolást mindkét időszakban alulról M-motívummal határolták, az edények hasát pedig egymásba kapcsolódó spirálokkal, fél spirálokkal borították. A bekarcolt díszítéseket vörös, sárga és fehér színekkel festették (KALICZ–MAKKAY 1972; uők 1977, 91; GOLDMAN 1978, 33). Ezt a jellemzést az újabban közölt darabok is megerősítik (Tiszaug-Vasútállomás, RACZKY 1992, 150–151, ill. 1. kép 1,²⁶ Kömlő-Birka-Járó-legelő, DANYI 2000).

²⁴ HOM ltsz: 53.46.2., 53.47.2.

²⁵ A Mezőzomborban előkerült arcoss edény közlése kapcsán nemrég jelent meg a legfrissebb elemzés a típusról (Kalicz–Koós 2000). A tanulmányban a szerzők összegyűjtötték az AVK körből ismert darabokat, és leírták díszítésük jellemzőit, ami felment ennek részletezése alól. A közleményben nem minden általunk említett töredék szerepel, az egyik szendrői darabot pedig a tiszadobi csoport leleteként értékelték.

²⁶ A darab első közlése: Raczky P., Előzetes jelentés a Tisza III vízlepcsőhöz kapcsolódó régészeti munkálatokról Szolnok megyében. ArchÉrt 109 (1982), 223–230.

Arcos edények nyakán rácsminta és meandermotívum alkalmazását – amelyek a felsővadász fogóval ellátott darabon is megtalálhatóak – Goldman Gy. is megfigyelte (GOLDMAN 1978, 35). Arcos edényről származó plasztikus kéz alakú fogót már Kalicz N. és Makkay J. említett Battonyáról (KALICZ–MAKKAY 1977, 91). Újabban Raczky P. közölt egy, a korai tiszai kultúrához köthető, a szakálhádi kultúra edényeinél bonyolultabb díszítésrendszerű, különleges arcoss edényt Öcsöd-Kováshalomról, melynek nyakán az oszlopfülek helyén 4–4 ujjakkal tagolt, kéz alakú fogó található (RACZKY 1999/2000).

A különleges bekarcolt díszítésű töredékekkel kapcsolatban összegzőként elmondható, hogy a ritkán egymás mellé karcolt vonalakkal álló, az AVK-kerámiákra emlékeztető darabok továbbélő AVK-hagyományra utalhatnak a településen, vagy esetleg egy korábbi vonaldíszes telep létezését feltételezik a Várdombon. Felsővadász község DNy-i határában, a Vadász-patakon túl elterülő Balmaz nevű határ részben 1986-ban terepbejárás alkalmával Koós J. a bükki kultúráénál korábbi középső neolitikus anyagot gyűjtött,²⁷ ami igazolja az ezt megelőző újkőkori megtelepedést a környéken. A Várdombon előkerült, a szakálhádi kultúrára jellemző díszítésű töredékek kerámiaanyaga nem idegen a lelőhely bükki anyagában, így importként és utánszaktként egyaránt értelmezhetőek. Mindkét esetben azonban a szakálhádi és késő bükki kultúrák között fennálló kapcsolatokra utalnak. A középső neolitikum végén élő késői vonaldíszes csoportok közötti élénk kapcsolatok úgy tűnik, hogy az Északi-középhegység eldugottabb területeire is kiterjedtek.

Megjegyzendő, hogy a bükki kultúra magyarországi barlangi lelőhelyeiről származó anyagokban uralkodó szakálhádi jellegű, importnak tartott darabok díszítései, a Vinča-kultúrától átvett, a vonalközöket hosszú, beszürkált vonalakkal kitöltő díszek (LOSITS 1976) a felsővadász leletanyagban egyáltalán nem fordulnak elő.

IV. AZ EREDMÉNYEK ÖSSZEGZÉSE

A bükki kultúra felsővadász-várdombi településének méretét, belső szerkezetét az eddigi adatok alapján nem tudjuk rekonstruálni, és a település lakóinak gazdálkodására utaló nyomok is kevés számúak. A lelőhelyen előkerült kettős temetkezés a kultúra kultuszéletéhez, temetkezési szokásaihoz szolgáltat adatokat. Az őskori településekről megmaradt csonteszközök, pattintott és csiszolt kőszerszámok kiegészítik a bükki telep életével kapcsolatos ismereteinket, a legnagyobb mennyiségben és kronológiailag legbiztosabban a kultúrához köthetően azonban csupán kerámiaanyaggal rendelkezünk. A nagyszámú töredék és a rekonstruált edények lehetővé teszik a település bükki kultúrán belüli időbeli elhelyezését (Bükk B vége, Bükk C periódus, l. fentebb) és más telepek anyagával való összehasonlítását.

A publikált anyagok áttekintése, és néhány a MNM-ban és a HOM-ban őrzött leletanyag megfigyelése után úgy tűnik, hogy a felsővadász leletekhez a legközelebb a szomszédos Borsod-Derékegyháza régészeti anyaga áll, habár ott az inkrusztált kerámia kisebb arányú, a finomkerámia vastagabb falú, és többször alkalmazták az ún. „negatív díszítést” is.

A leletanyag egyes darabjai a Felsővadászon élt népességnek a szakálhádi kultúra népével fennálló kapcsolataira utalnak. A korábbi vonaldíszes kerámiára emlékeztető

²⁷ HOM ltsz: 87.26.1–3.

töredékek pedig az AVK díszítési hagyományának továbbélését, vagy korábbi vonaldíszes település jelenlétét feltételezhetik a Várdombon. Egy, a bükki kultúra törzsterületén nem előforduló kő nyersanyag, a zöldpala jelenléte a felsővadászai anyagban a zselizi kultúra népességéhez fűződő viszonyra enged következtetni.

Elmondható, hogy a jelenleg rendelkezésre álló adatok nem elegendőek a bükki település részletének rekonstruálásához és lakói életének megrajzolásához. Mindez a felsővadászai lelőhely esetében csak újabb kutatások révén válhat lehetővé. A település azonban nem a legkésőbbiek közül való, így a kultúra megszűnésének okaira és népének sorsára vonatkozóan nem adhat magyarázatot.²⁸ A válaszadáshoz a Cserehát és más kevésbé kutatott északi-középhegységbeli területek bejárására, újabb lelőhelyek kutatására lenne szükség Magyarországon.

IRODALOM

Bánffy E.

1999 Az újkőkori lelőhely értékelése. In: Kompolt-Kisté. Újkőkori, bronzkori, szarmata és avar lelőhely. Leletmentő ásatás az M3-as autópálya nyomvonalán. – The Site of Kompolt, Kisté. Neolithic settlement and graves, part of a Bronze Age cemetery, Sarmatian and Avar settlements. Heves Megyei Régészeti Közlemények, Eger, 141–170.

T. Biró K.

1987 Chipped stone industry of the Linearband Pottery Culture in Hungary. In: *Kozłowski, J. K.–Kozłowski, S. K.* (Eds.), *Chipped Stone Industry of the Early Farming Cultures, Archaeologia Interregionalis*, Warszawa–Kraów, 131–167.

1998 Lithic Implements and the Circulation of Raw Materials in the Great Hungarian Plain during the Late Neolithic Period. Hungarian National Museum, Budapest

Csengeri P.

2000 A bükki kultúra települése Felsővadász-Várdombon. Diplomamunka, ELTE Régészettudományi Intézet, Budapest. Kézirat.

Danyi J.

2000 A szakálhádi időszak arcós edénye Kömlőről. *Ősrégészeti Levelek* 2, 12–13.

Goldman Gy.

1978 Gesichtsgefäße und andere Menschendarstellungen aus Battonya. *BMMK* 5, 13–60.

1984 Battonya-Gödrösök. Eine neolitische Siedlung in Südost-Ungarn. *Goldman Gy.* (szerk.), Békéscsaba

Hellebrandt M.

1977 Aggtelek. *HOMÉ* XVI, 77.

²⁸ A legújabb ¹⁴C - vizsgálatok a bükki kultúra létét 1 σ konfidencia intervallummal 5260–4880 között valószínűsítik (*Hertelendi et al.* 1998, 1. tábla).

- 1979 Felsővadász-Várdomb (A Herman Ottó Múzeum 1978. évi ásatásai és leletmentései). HOMÉ 17–18, 1978–79, 111.
- Hertelendi et al.*
- 1998 *Hertelendi E.–Svingor É.–Raczky P.–Horváth F.–Futó I.–Bartosiewicz L.–Molnár M.*, Radiocarbon chronology of the Neolithic and time span of tell settlements in Eastern Hungary based on calibrated radiocarbon dates. In: Költő L.–Bartosiewicz L. (Eds.), *Archaeometrical Research in Hungary*, Budapest–Kaposvár–Veszprém, 61–69.
- Kalicz N.*
- 1968 Die Frühbronzezeit in Nordost-Ungarn. ArchHung XLV, Budapest
- Kalicz N.–Koós J.*
- 2000 Újkőkori arcós edények a Kárpát-medence északkeleti részéből. – Neolitische Gesichtsgefäße im Nordosten des Karpatenbeckens. HOMÉ XXXIX, 15–44.
- Kalicz N.–Makkay J.*
- 1972 Gefäße mit Gesichtsdarstellungen der Linienbandkeramik in Ungarn. In: *Idole. Prähistorische Keramiken aus Ungarn. Veröffentlichungen aus dem Naturhistorischen Museum, Neue Folge 7*, Wien, 9–15.
- 1977 Die Linienbandkeramik der Grossen Ungarischen Tiefebene. StudArch VII, Budapest
- Koós J.*
- 1982 Felsővadász-Várdomb. HOMÉ XXI, 113.
- 1983 Felsővadász-Várdomb. (Az 1982. év régészeti kutatásai). RégFüz Ser. I., No. 36, 14.
- 1984 Felsővadász-Várdomb. (Az 1983. év régészeti kutatásai). RégFüz Ser. I., No. 37, 14–15.
- 1985 Felsővadász-Várdomb. (Az 1984. év régészeti kutatásai). RégFüz Ser. I., No. 38, 12.
- 1986a Archäologische Beiträge zur Geschichte der Bükker Kultur in Nordost-Ungarn. In: *Urzeitliche und frühhistorische Besiedlung der Ostslowakei in Bezug zu den Nachbargebieten*. Nitra, 103–107.
- 1986b Jelentés a Felsővadász-Várdombon folytatott ásatásokról, 1982–1984. HOMK 24, 18–20.
- Korek J.–Patay P.*
- 1958 A bükki kultúra elterjedése Magyarországon. – Der Verbreitung der Bükker Kultur in Ungarn. RégFüz Ser. II., No. 2, Budapest
- Kurucz K.*
- 1989 A nyíri Mezőség neolitikuma. – The Neolithic of Mezőség in Nyír Region. Jóna András Múzeum Kiadványai 28, Nyíregyháza
- Lehóczky T.*
- 1883 Hazai adatok az archaeológiához. Borsodmegye östelepei. ArchÉrt 1883, 109–142.
- Leszih A.*
- 1927 A miskolci Múzeum ásatásai Borsodon. Történelmi és Régészeti Közlemények Miskolc Város és Borsodvármegye Multjából II/1, 85–94.
- Lichardus, J.*
- 1962 Bukovohorské nálezy v Ožd'anoch. ŠtZ 10, 117–119.

- 1968 Jaskyňa Domica – najvýznačnejšie sídlisko ľudu bukovohorskej kultúry. – Domica-Höhle, die bedeutendste Siedlung der Bükker Kultur. Pamätníky našej minulosti 5, Bratislava
- 1969 Beitrag zur chronologischen Stellung der rot und gelb inkrustierten Bükker Keramik. ŠtZ 17, 219–232.
- 1974 Studien zur Bükker Kultur. Saarbrücker Beiträge zur Altertumskunde, Band 12, Bonn
- Losits F.*
- 1976 A bükki kultúra anyaga a Bükk barlangjaiban. Diplomamunka, ELTE BTK, Budapest. Kézirat
- Marosi S.–Somogyi S.*
- 1990 Magyarország kistájainak katasztere II. *Marosi S.–Somogyi S.* (szerk.), MTA Földrajztudományi Kutató Intézet, Budapest
- Mihalik J.*
- 1897 A boldogkőváraljai neolithkori telepek. ArchKözl XX, 5–39.
- Oravec H.*
- 1996 Neolithic burials at Tiszalúc-Sarkad. Data to the burial practices of the Alföld Linear Pottery Culture. FolArch XLV, 51–62.
- Raczky P.*
- 1992 The Neolithic of the Great Hungarian Plain and the Vinča Complex. New archaeological evidences for the relations. Balcanica 23 (Hommage a Nikola Tasić), 147–165.
- 1999/2000 A unique face pot from the Öcsöd-Kováshalom settlement of the Tisza Culture. ActaArchHung 51, 9–22.
- Shepard, A. O.*
- 1995 Ceramics for the Archaeologist. (Washington 1956) reprint, Ann Arbor.
- Šiška, S.*
- 1979 Die Bükker Kultur in der Ostslowakischen Tiefebene. SIA XXVII–2, 245–290.
- 1982 Sídlisko z mladšej doby kamennej v Šarišských Michal’anoch. – Siedlung aus der jüngeren Steinzeit in Šarišské Michal’any. AVANS v roku 1981, 272–275.
- 1986 Grabungen auf der neolitischen und äneolitischen Siedlung in Šarišské Michal’any. SIA XXXIV–2, 439–454.
- 1995 Dokument o spoločnosti mladšej doby kamennej: Šarišské Michal’any. – Evidence for the society of the Late Stone Age. Šarišské Michal’any. Archeologické Pamätníky Slovenska 4, Bratislava
- Székány Gy.*
- 2001 Felsővadász-Várdomb neolitikus és bronzkori kerámiatípusainak petrográfiai vizsgálata. Jelen kötetben.
- Szendrei J.*
- 1888 Csoma József régiség-gyűjteménye. Első közlemény. ArchÉrt 1888, 343–352.
- 1889 Csoma József régiséggyűjteménye. Második befejező közlemény. ArchÉrt 1889, 150–154.
- G. Szénánszky J.*
- 1990 Arcos edényfedő Battonyáról. – Deckel eines Gesichtsgefäßes aus Battonya. ArchÉrt 117, 151–160.

Tompa F.

1929 Die Bandkeramik in Ungarn. Die Bükker- und die Theiss-Kultur. ArchHung V–VI, Budapest

Wosinsky M.

1904 Az őskor mészbetétes diszű agyagművessége. Budapest. – Die inkrustierte Keramik der Stein und Bronzezeit. Berlin

K. Zoffmann Zs.

2000 Az alföldi vonaldíszes kerámia Felsővadász-Várdomb lelőhelyén feltárt kettős temetkezésének embertani leletei. – Die anthropologischen Funde eines freigelegten Doppelgrabes am Felsővadász Várdomber Fundort der Linienverzierten Keramik des Tieflandes (AVK). HOMÉ XXXIX, 103–115.

DATA TO THE POTTERY OF THE BÜKK CULTURE
ARCHAEOLOGICAL FINDS FROM THE SETTLEMENT
AT FELSŐVADÁSZ-VÁRDOMB

This paper focuses on the finds of the ceramics of the Bükk Culture that came to light at the excavations made by J. Koós and F. Losits at *Felsővadász-Várdomb* between 1982 and 1984. The site lies SE of the village of Felsővadász, at the bank of the Vadász-brook, in the Cserehát hill region of the North-Hungarian Mountains. The hill of „Várdomb” has a direction from NW to SE. It lays at 160–184 m above sea level and it is built up of sand and sandstone. In the course of sand mining the SW-part of the hill has been destroyed. During the excavations parts of prehistoric settlements were revealed from the Neolithic (Bükk Culture), from the Copper Age (Hunyadihalom Group and Baden Culture) and the Bronze Age (Hatvan and Füzesabony Cultures) on an area of about 350 m² (KOÓS 1986a).

The author of this paper made her thesis on the analysis of archaeological finds and settlement remains of the Bükk Culture in Felsővadász. Unfortunately, very few features of the Neolithic settlement could be observed – 7 pits, 3 postholes, remains of a (house?) floor and a double burial (the last cf. K. ZOFFMANN 2000). Because of that the size and structure of this settlement could not be established. The most important finds are the ceramics, more than 10.000 pieces, 90% of which have not been derived from any settlement features. A description and analysis of vessel forms and decoration of fine ware and coarse ware are presented here.

The pieces of *fine ware with incised decoration* have most often been made from floated clay, and are thin-walled and dark-coloured with a smoothed and burnished surface. According to the raw material of this ware 2 types of ceramics („a” and „b”) have been distinguished („a” type is the most frequent). These types have been analysed by petrographic method by Gy. Szakmány (SZAKMÁNY 2001, in this volume).

The most typical *vessel forms of fine ceramics* are the bomb-shaped vessels (Pl. I., 1–2; Pl. XI., 1) and the hemispherical bowls (Pl. I., 3–4; Pl. II., 1–2; Pl. XI., 3–4). The conical and the spherical segment-shaped bowls, the biconical and the pear-shaped vessels as well as the vessels with cylindrical neck and ball-shaped body („amphorae”) have occurred more rarely. Among others a fragment of a vessel with four-cornered bottom (Pl. X., 1) and a piece of a pedestalled bowl (Pl. X., 4) are of special interest. The vessel forms have been identified at Felsővadász are common at the other settlements of the Bükk Culture (LICHARDUS 1974, 24–29). These types have been derived from the forms of the Linear Pottery Culture of the Great Hungarian Plain (AVK) and can be found at the late groups of the AVK coexistent with the Bükk Culture (KALICZ–MAKKAY 1977).

Incised decorations of fine ceramics have been analysed according to J. Lichardus's system (cf. LICHARDUS 1974). „Decorations of the rims” (Pl. IV.), „the decorative triangles” („Schmuckdreiecke”, Pl. V/a.), „the styles of the decoration” („Verzierungsstilen”, Pl. VI.), the ornamentation of the neck of „amphorae” (Pl. V/b.) and „additional decorations” have been discussed here. The potters of the Bükk Culture used white-, red- and yellow-coloured incrustation in the incisions of vessels at this settlement.

On the basis of the elaboration and the forms of the ceramics, the fine incised decorations (densely placed bundle of lines), the motives of ornamentation, the large number of white-incrustated pieces and the application of red- and yellow-coloured inlay *uniformly dates the find material to the end of the classical and the late phase of the Bükk Culture – the end of Bükk B and Bükk C according to J. Lichardus's inner chronology* (LICHARDUS 1974, 84–93).

According to the raw material of *coarse ware 7 types of ceramics* („A”–„G”) have been distinguished („A” is the most often, e.g. Pl. III., 2; „D” is a special, phyllite-tempered one, Pl. XII., 10–11). „A” and „D” types have been analysed by petrographic method by Gy. Szakmány (SZAKMÁNY 2001, in this volume).

The most typical *vessel forms of coarse ware* are the „bomb-shaped pots” (vessels with a „pulled-in-mouth” and elongated ball-shaped body, Pl. III., 2–3) and the pots with a broad mouth and elongated ball-shaped body (Pl. III., 4). The bowls are often found, too, and among them there are hemispherical, spherical segment-shaped (Pl. XIII., 1–3) and conical types (Pl. XIII., 4). The „amphorae” with cylindrical neck and ball-shaped body can be found in coarse ware as well as in fine ceramics (Pl. II., 4; Pl. IX., 5–6; Pl. XIII., 5–9). Storage jars have been occurred at this settlement, too, but only one type of it can be distinguished. This is a large-sized vessel with cylindrical neck, curved shoulder and elongated body (Pl. XIII., 12a–b).

The vessel types described above are common at the other sites of the Bükk Culture (LICHARDUS 1974, 24–29), in the pottery of the AVK (KALICZ–MAKKAY 1977; BÁNFFY 1999, 142–145) and in the late groups of the AVK coexistent with the Bükk Culture, too (KALICZ–MAKKAY 1977). The finds of Felsővadász are conspicuously similar to the coarse ware of the Szakálhát Culture is (cf. e.g. the finds of Battonya-Gödrösök, GOLDMAN 1984).

A special vessel (possibly a fermenting one) came to light „in situ” at the excavation in 1982. This is a pot-like vessel with a broad mouth, four ears and a hole at its bottom, perhaps from the Neolithic (Pl. III., 1). There is a small rim around the hole in the inner part of the vessel and there are two ears on the inner surface. Its analogy has not been known so far from prehistoric find materials of the Carpathian basin.

Among „*the decorations*” of *coarse ware* there are almost plastic ones. „The hanging-down knobs” are the most frequent type (Pl. III., 2–3), but the rib decoration is very rare. There is a row of holes below the rim on the great number of sherds of the coarse ware (Pl. III., 4).

Pieces of *crusted red painted ceramics* (8 sherds, among them two fragments of undecorated red ochre-container cups, Pl. VIII., 8–9), *red slipped ceramics* (9 sherds) and *different types of black painted ware* (33 sherds, paint on the surface without patterns or oblique stripes or stripes below the rim or paint on the entire surface of the vessels, Pl. IX., 1–4) are also presented in the material.

Pieces with *incised decoration* that have been made according to the tradition of the pottery of the AVK are also found at Felsővadász (Pl. VII., 5–6; Pl. VIII., 1–7). A fragment of the rim of a *face pot with „sickle motif”* is of particular interest (Pl. VII., 5). This type of face pots has been common in the AVK and in the late groups of it, except the Szakálhát Culture (KALICZ–MAKKAY 1972, 15).

There are *4 pieces of vessels* in the find material that have been decorated by the technique that is typical of the Szakálhát Culture (the clay has not been smoothed along the incised lines, Pl. VII., 1–4). There probably is a *wall-fragment of a Szakálhát-type face pot* with a handle in the shape of a hand, with oblique grid-like patterns and meandering motives among these sherds (Pl. VII., 1). On the basis of these fragments of imported or imitated vessels *the contacts* of the inhabitants with the population of the Szakálhát Culture are provable. *The contacts with the Zseliz Culture* are also provable, based on a stone raw material, the greenschist.

To summarise that it could be said that its significant quantity, high quality of its decorations and its contact-marker role gives the importance of the ceramics of the Bükk Culture from Felsővadász. This find material has not given an explanation for the reasons of the destruction of the Bükk Culture and for the subsequent life of its people. To give an answer to these questions it is necessary to look for new archaeological sites in the Cserehát or in other less-investigated parts of the North-Hungarian Mountains.

Piroska Csengeri